HUMANISTISCH PERSPEKTIEF

WERKDOKUMENT
VAN HET HUMANISTISCH VERBOND
WAARIN
DE MAATSCHAPPELIJKE ONDERWERPEN
WORDEN VERWOORD
DIE VANUIT HUMANISTISCH OOGPUNT
AANDACHT VERDIENEN

71.39
hv

Px 71 39 HV

INHOUD

0	LEIDRAAD BIJ DE TEKST VAN HET HUMANISTISCH PERSPEKTIEF	2
1	VOORWOORD	4
2	INLEIDING: HUMANISME EN SAMENLEVING	6
3	LEVENSBESCHOUWING	10
4	PRIMAIRE LEVENSVORMEN	13
5	OPVOEDING, ONDERWIJS EN VORMINGSWERK	15
6	CULTUUR, KUNST EN MEDIA	17
7	WETENSCHAP EN TECHNOLOGIE	19
8	SOCIALE EN ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN	22
9	ECOLOGIE	26
10	GEZONDHEID	28
11	VREDE	31
12	POLITIEK	34
13	RECHT	37
14	MENSENRECHTEN EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING	41
15	EMANCIPATIE	43

Universiteit
Voor Humanistiek
Bibliotheek
Postbus *797, 3500 AT* Utrecht
Telefoon *030-390199*
89335

© Humanistisch Verbond Utrecht, 1988
2000/8809/TO

LEIDRAAD BIJ DE TEKST VAN HET HUMANISTISCH PERSPEKTIEF

Uit de ondertitel blijkt al dat het bij het HP gaat om een werkdocument. Op basis van eerdere teksten en commentaar van veel kanten is aan de tekst gewerkt. Verdere discussie en nieuwe informatie zal leiden tot verschuivingen in standpunten. Het is dan ook nadrukkelijk de bedoeling dat de tekst regelmatig wordt bijgesteld en ook nooit mag verouderen.
Het Hoofdbestuur heeft een Permanente Commissie Humanistisch Perspektief ingesteld. Deze Commissie komt tweemaal per jaar bij elkaar om de binnengekomen commentaren te beantwoorden. Bedoeling is dat pas na een aantal jaren de tekst aangepast gaat worden, tenzij er dringende redenen zijn om een deel van de tekst eerder aan te passen.

De tekst is bedoeld om gebruikt te worden bij discussies binnen de afdelingen/gemeenschappen van het Verbond. Aanleiding daarvoor kan zijn dat een onderwerp uit het Perspectief goed aansluit bij een thema dat gekozen is. Soms zal de inhoud van een programma-avond of van een cyclus van gespreksavonden gekozen worden op basis van de actualiteit. ook dan biedt de tekst van het Perspectief aanknopingspunten.

In deze leidraad wordt een aantal suggesties gedaan om deze discussies vorm te geven, het is aan elke afdeling van het Verbond om te beslissen of men aandacht aan het Perspectief wil besteden en hoe deze discussies ingepast kunnen worden in het overige programma van activiteiten.

Te denken valt aan:

1 Programma-middagen of avonden:

1A Een avond met spreker toe spitsen op één onderwerp uit het Perspectief. Daarbij kunnen de stellingen zo gebruikt worden, maar het is ook mogelijk om ze wat meer zwart/wit aan te scherpen. De stellingen uit de tekst zijn, juist door alle discussie van de afgelopen tijd erg afgewogen. Daardoor komt discussie soms wat moeilijker op gang dan bij een stelling die door het standpunt dat ingenomen wordt meteen prikkelt om op te reageren.

Een voorbeeld:
"Het streven moet gericht zijn op het scheppen van voldoende zinvolle arbeid zowel binnen het arbeidsbestel als daarbuiten, te weten vrijwilligerswerk en huishoudelijk werk. Zowel vrouwen als mannen moeten het hebben van een baan kunnen combineren met het vervullen van huishoudelijke en eventuele opvoedingstaken."

Kan meer aangezet worden tot:
"Een arbeidsplicht voor iedereen, in combinatie met een zevenentwintig urige werkweek is de enige manier om er voor te zorgen dat er voor zowel mannen als vrouwen voldoende betaald werk is.
Op zo'n manier is voor iedereen betaald werk te combineren met zorg voor huishoudelijk werk en vrijwilligerswerk."

Of tot:

"De maatschappij heeft niet het recht om iedereen te dwingen in zijn of haar eigen levensonderhoud te voorzien."

1B Een variant op de spreker van mogelijkheid -1- is twee mensen met een verschillend standpunt met elkaar in debat te laten gaan. Dat kan zowel door mensen uit te nodigen die wezenlijk met elkaar van mening verschillen, als door mensen te vragen een bepaald standpunt in een debat te verdedigen, ook al is dat niet hun eigen visie.

Bij beide vormen kan film- of video-materiaal gebruikt worden om op een aantrekkelijke manier informatie over te dragen. Punt daarbij is dat het moeilijk kan zijn om een voldoende bij het onderwerp passend fragment te vinden. Desgewenst kan de Afdeling Verenigingszaken daarbij behulpzaam zijn.

2 Groepen die zich met (een deel van) het HP bezighouden:

De tekst van het HP leent zich bij uitstek voor gebruik binnen gespreksgroepen die zich bezig willen houden met de vraag hoe de humanistische uitgangspunten vertaald kunnen worden in maatschappelijke stellingname. Daarbij kan het gaan om gebruik van de tekst in bestaande gespreksgroepen of in groepen die nadrukkelijk rondom het Perspectief worden gestart,

2A Bestaande gespreksgroepen.
Deze zullen meestal zelf wel kans zien om een onderwerp verder voor te bereiden.

2B Nieuw op te richten groepen.
Wellicht zijn er 'studiegroepen' aan te bieden die met de complete tekst van het Humanistisch Perspectief aan de slag willen.

3 Conferenties:

Als een aantal afdelingen of een gewest wat breder aandacht wil besteden aan het Perspectief, dan kan een conferentie van een dag of een weekend georganiseerd worden.
De Afdeling Verenigingszaken kan behulpzaam zijn bij de organisatie van dergelijke conferenties.
Bedoeling is dat het initiatief daartoe vanuit afdelingen en gewesten moet komen.

Praktische zaken:

Meer exemplaren van de tekst zijn aan te vragen bij het secretariaat van de Afdeling Verenigingszaken (030 - 318145, Dini Boer). De tekst is zo samengesteld dat onderdelen gemakkelijk gekopieerd kunnen worden.

De Permanente Commissie Humanistisch Perspectief ontvangt graag reacties op de tekst.
Reacties kunnen geadresseerd worden aan de Permanente Commissie HP, t.a.v. Bert Boelaars, beleidssecretaris.

Sytse Koopmans

1. VOORWOORD

Het Humanistisch Verbond kent een Humanistisch Manifest, een Humanistisch Perspectief, en een Beginselverklaring.
Het Manifest wordt tweejaarlijks vastgesteld en schetst de korte -termijn-doelstellingen.
Het Perspectief geeft een aantal doeleinden aan die volgens humanisten verenigd in het Humanistisch Verbond, nastrevenswaardig zijn en binnen een periode van tien tot vijftien jaar redelijkerwijs bereikt kunnen worden. Het is een discussiestuk bestemd voor alle humanisten die van mening zijn dat het humanisme géén vrijblijvende levensbeschouwing is, maar stimulans en leidraad kan zijn bij maatschappelijke stellingname. Verder is het bestemd voor alle andere mensen en groeperingen die een bijdrage (willen) leveren aan het humaniseren van de samenleving.

De Beginselverklaring: *Uitgangspunten en doeleinden van het Humanistisch Verbond*, in 1973 vastgesteld door het Congres van het Verbond, noemt een aantal algemene kenmerken van humanisme en humanisten. "Het humanisme is de levensovertuiging die probeert leven en wereld te begrijpen uitsluitend met menselijke vermogens. Het acht wezenlijk voor de mens zijn vermogen tot onderscheidend oordelen, waarvoor niets of niemand buiten hem verantwoordelijk kan worden gesteld".

Humanisme is in deze opvatting niet alleen een levens- of wereldbeschouwing, met andere woorden een produkt van menselijk nadenken, het is ook een levensovertuiging, een stellingname met een toekomstvisie en gevolgen voor het handelen. Mensen komen tot inzicht in leven en wereld, als ze zich open opstellen voor wat zich daarin aandient en als ze bij de beoordeling daarvan uitgaan van hun eigen vermogens en deze kritisch en met verantwoordelijkheidsbesef toepassen.

Humanisten worden in hun sociale betrokkenheid volgens de Beginselverklaring gekenmerkt door:
"1 de voortdurende bereidheid zich in denken en doen naar normen van redelijkheid en zedelijkheid te verantwoorden;
2 de helpende zorg voor de medemens om hem in staat te stellen zich te ontplooien tot een volwaardig bestaan in zelfbestemming;
3 het streven naar een samenleving waarin vrijheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid, eerbied voor de menselijke waardigheid en medemenselijkheid centraal staan".
Deze drie algemene kenmerken van humanistische sociale betrokkenheid komen overeen met de drie terreinen waarop het Humanistisch Verbond zich bij uitstek beweegt: levensbeschouwelijke bezinning, geestelijk werk (geestelijke verzorging, vormingswerk en vormingsonderwijs) en actieve deelname aan maatschappelijke processen.
Als één van de doeleinden van het Humanistisch Verbond wordt dan ook in de Beginselverklaring genoemd het ontwikkelen of stimuleren van activiteiten "welke bijdragen aan het ontstaan van een samenleving van mensen die zich hun verantwoordelijkheid voor zichzelf, hun medemens, de natuur en die samenleving bewust zijn".

Tot slot wordt de wenselijkheid erkend hiervoor een "werkdocument" te hebben, Humanistisch Perspectief genaamd, dat de maatschappelijke onderwerpen opsomt die vanuit humanistisch gezichtspunt aandacht verdienen. De bedoeling is dat dit Humanistisch Perspectief regelmatig bijgewerkt wordt,

"nooit voltooid zal zijn en ook nooit mag verouderen", aldus nog steeds de Beginselverklaring.

De eerste versie van het Humanistisch Perspectief werd gepubliceerd in 1977. De tweede versie was het in 1983 tot stand gekomen Voorontwerp. Het thans voor u liggende werkdocument is de derde versie waarin de maatschappelijke onderwerpen die vanuit humanistisch gezichtspunt aandacht verdienen, worden verwoord.
Uit veel reacties bleek de behoefte aan een inleiding waarin aangegeven zou worden hoe de algemene kenmerken en doeleinden van het humanisme naar het maatschappelijke vlak vertaald zouden kunnen worden. Deze inleiding, getiteld: Humanisme en samenleving, is meer theoretisch van aard en schetst de rol die het humanisme als levensovertuiging in de samenleving kan spelen. Het is het produkt van "de voortdurende bereidheid zich in denken en doen naar normen van redelijkheid en zedelijkheid te verantwoorden", waar de Beginselverklaring van spreekt. Diegenen die direct meer concreet willen weten wat humanisten over de samenleving te zeggen hebben, kunnen het overslaan en meteen beginnen met de afzonderlijke hoofdstukken, telkens afgerond met stellingen.

TEN GELEIDE

Aan de lezer,

Ik hoop dat dit Humanistisch Perspectief voor velen van u een wenkend perspectief zal zijn, waarmee u zich op velerlei manier, graag en met inzet zult bezighouden.
Een woord van dank is op zijn plaats aan prof. dr. R.A.P. Tielman, oud-voorzitter van het Verbond en initiatiefnemer tot herziening en actualisering van de tekst uit 1977.
Verder oprechte dank voor hun grif en gul gegeven medewerking aan:
Paul Cliteur, Wim van Dooren, Thea de Groot - Zurné, Jan de Leede, Joop van Londen, Albert Nieuwland, Cor Nonhebel, Paul Rademaker, Joos Sinke, Hanny van der Sluis, Henk Smit, Piet Thoenes, Bart Tromp, Iteke Weeda, Kees Waaldijk, de functionarissen en medewerkers van het H.V. En natuurlijk aan al die leden en instellingen die op de ontwerpteksten hebben gereageerd.
Dankzij uw inzet is dit Humanistisch perspectief tot stand gekomen.

september 1988

Jorine Boegem,
algemeen secretaris
Humanistisch Verbond

Universiteit
Voor Humanistiek
Bibliotheek
Postbus 797, 3500 AT Utrecht
Telefoon 030-390199

2. INLEIDING: HUMANISME EN SAMENLEVING

1 Mensen zijn in hun strijd om het bestaan op elkaar aangewezen. Ze laten zich voor het grootste deel van hun gedrag leiden door de cultuur van hun samenleving. In brede zin opgevat bestaat cultuur uit alle door vorige generaties opgedane, geïnterpreteerde en doorgegeven levenservaringen. Ze omvat allerlei vaardigheden, voorstellingen, opvattingen, normen en waarden die uitgedrukt worden in gebruiksvoorwerpen, kunst, taal, rolpatronen en in het algemeen in de structuur van een bepaalde samenleving. Daarnaast is cultuur ook levend aanwezig in de menselijke geest. Cultuur wordt aan de ene kant de mens bij wijze van spreken met de paplepel in gegoten. Aan de andere kant eigenen mensen zich (zowel tijdens het opvoedingsproces als daarna in hun leven) voortdurend cultuur toe, maken er iets eigens van en dragen zo bij tot de voortzetting en vernieuwing van hun samenleving. Cultuur en structuur wordt zo van generatie op generatie al dan niet veranderd, aangevuld, gekortwiekt, geherinterpreteerd doorgegeven.

2 De samenleving valt te beschouwen als een levend systeem, dat zich probeert te handhaven en waarvan cultuur, structuur en mensen met hun creatieve vermogens de samenstellende delen zijn, die elkaar voortdurend weerspiegelen en beïnvloeden.
Onze cultuur is geen geheel van goed op elkaar afgestemde vaardigheden, opvattingen, voorstellingen, normen en waarden. Er bestaat veel verwarring, doordat er voortdurend invloeden van buitenaf optreden. Regelmatig worden nieuwe wetenschappelijke en technologische uitvindingen gedaan die cultuur en structuur van de Nederlandse samenleving ingrijpend veranderen en soms in haar bestaan bedreigen. Verder zijn we ook nog betrokken bij een levensgevaarlijke bewapeningswedloop van twee concurrerende supermachten.
Geen wonder dat het vele mensen toelijkt alsof onze samenleving op drift geraakt is, zichzelf niet meer kan handhaven en wij met zijn allen in een niet te stuiten stroom naar de ondergang terecht zijn gekomen. Velen reageren hierop met moedeloosheid, doemdenken of vluchtgedrag. Ze hebben geen oog meer voor het vele positieve en hoopgevende dat er ook is, maar zien de zin van het leven nauwelijks meer in. Alom is er sprake van een crisis, op cultureel, structureel en individueel niveau. Deze crisis heeft ook een positieve kant, die vaak niet gezien wordt, namelijk dat ze tot bezinning en verandering kan leiden en een omslagpunt ten goede kan worden.
In het algemeen is het zo, dat mensen pas ergens over gaan nadenken, als het problematisch is geworden. Omdat ieder menselijk samenleven, iedere strijd om het bestaan problemen schept, heeft iedereen wel eens over mens en wereld nagedacht en beschikt zo over een bepaalde kijk op het leven. Iedereen heeft een mens- en wereldbeeld, dat gekleurd is door allerlei persoonlijke en cultureel bepaalde oordelen en vooroordelen. Wanneer dit denken bewuster, systematischer, omvattender en doelgerichter gebeurt, spreken we van een levens- en wereldbeschouwing. Dit is geen wetenschappelijke analyse, maar een bespiegeling en beoordeling op basis van weliswaar aan de levenservaring getoetste, maar verder op zichzelf onbewijsbare uitgangsstellingen.

3 Door het heersende crisisgevoel is er op dit ogenblik naast bovengenoemde moedeloosheid en vluchtgedrag sprake van een groeiende behoefte aan hernieuwde bezinning op de plaats van de mens in de wereld, en aan hernieuwde motivatie om te leven. Naast verschillende levens- en wereldbeschouwingen die pessimistisch van aard zijn, zijn er ook meer optimistische en realistische in omloop. In ieder geval kunnen we zeggen dat er behoefte bestaat aan richtsnoeren voor het handelen en aan idealen om voor te leven. Een levensover-

tuiging probeert deze te bieden. Zij zal meestal ook een beschouwend element bevatten, maar belangrijker is, dat ze mensen motiveert op een bepaalde wijze te handelen en te leven. Ook een levensovertuiging gaat uit van bepaalde onbewijsbare opvattingen, een patroon van waarden. Een godsdienst gaat uit van het geloof in een oppermacht die zich aan mensen geopenbaard heeft met een bepaalde bedoeling, waarmee zij in het leven rekening behoren te houden. De humanistische levensovertuiging is gebaseerd op de opvatting, dat de mens zichzelf de opdracht kan en behoort te geven zijn vermogens kritisch en met besef van zijn eigen verantwoordelijkheid toe te passen in zijn streven naar een zinvol leven in een rechtvaardige maatschappij.

4 Verder is het kenmerkend voor het waardenpatroon van het humanisme dat het belangrijk acht dat er een relatie wordt gelegd tussen de uitgangspunten en het handelen. Inzicht in leven en wereld verwerven mensen zich mede als ze zich werkelijk inzetten voor de samenleving. Anders blijft hun levensovertuiging theoretisch, vrijblijvend of steriel. Behalve *dat* ze uiteindelijk tot handelen komen is het voor humanisten van groot belang na te gaan *hoe* ze daartoe komen.
Zij gaan uit van een zeker vertrouwen in de mens, het vertrouwen dat mensen in beginsel hun leven zo goed mogelijk gebruiken. Mensen kunnen door hun "vermogen tot onderscheidend oordelen" bepalen wat goed en kwaad, juist en onjuist in bepaalde situaties inhoudt. Mensen worden daartoe in staat geacht, wat niet inhoudt, dat ze steeds het goede doen of de juiste beslissing nemen. Ze kunnen namelijk ook kwaad doen, slecht zijn òf niet nadenken. Handelingen uit onnadenkendheid pakken dikwijls slecht uit. Ondanks goede bedoelingen kan men toch leed berokkenen.

Sommige humanisten achten de onvolkomenheid en het beperkte inzicht wezenlijk voor de mens. Ze benadrukken in het algemeen de tragiek van het leven en de functie die deze kan hebben voor een volwaardig mens-zijn. Anderen ontkennen dit alles niet, maar halen meer de groei- en ontplooiingsmogelijkheden van mens en ook mensheid naar voren en stemmen hun denken en doen daarop af. Het is mogelijk elkaar te vinden in de bereidheid opvattingen in een open communicatieproces te beargumenteren en het daarop gebaseerde handelen ethisch te verantwoorden. Beide groepen humanisten hanteren eenzelfde, hoewel verschillend gekleurd, waardenpatroon.

5 Om welke waarden gaat het in het humanisme? De Beginselverklaring van 1973 noemt: redelijkheid, zedelijke verantwoordelijkheid, medemenselijkheid, vrijheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid en eerbied voor de menselijke waardigheid. Het Humanistisch Perspectief 1977 voegt daar zelfverwerkelijking en zelfontplooiing in solidariteit aan toe. Het Voorontwerp 1983 noemt ook: rechtvaardigheid en verbondenheid. Veel van deze begrippen overlappen elkaar; ze vormen tezamen een patroon van fundamentele waarden. Analyse van de verschillende vormen van humanisme laat zien, dat steeds naar eenzelfde patroon van fundamentele waarden verwezen wordt. In de humanistiek, de theorie van het humanisme, zijn de zogenaamde postulaten hier de uitdrukking van. Onderscheiden worden postulaten omtrent de wereld en die omtrent de mens.

6 Zo gaan humanisten er van uit, dat de wereld reëel bestaat, ervaarbaar en veranderbaar is, en niet verwijst naar een hogere macht die er een bepaalde bedoeling mee heeft. Dit in tegenstelling tot opvattingen over de wereld als louter schijn, of als op zichzelf niet-ervaarbaar of veranderbaar, verwijzend naar een andere bestaanswijze en een schepper met een plan.

7 Wat de mens betreft gaan humanisten er van uit, dat deze deel van de natuur uitmaakt, in verbondenheid met andere mensen leeft, als exemplaar van de menselijke soort aan ieder ander gelijkwaardig is, en beschikt over het vermogen tot redelijk denken en tot vrijheid in denken en doen. Dit wederom in tegenstelling tot opvattingen over de mens als van bovennatuurlijke oorsprong, als ongelijkwaardig, irrationeel of gedetermineerd.

8 De postulaten die wezenlijke waarden aangaande de mens uitdrukken, zijn voor ons op deze plaats van bijzonder belang, omdat we het hebben over hoe mensen behoren samen te leven. De postulaten omtrent de wereld geven daarbij het algemene kader aan.

9 Wat houden de humanistische postulaten aangaande de mens in het kort in? In het postulaat van de *natuurlijkheid* is het besef uitgedrukt dat mensen deel hebben aan de natuur. Dit leidt tot de ethische noodzaak van ecologisch bewustzijn en tot het besef dat mensen lichamelijk en geestelijk ingebed zijn in de aardse natuur en de kosmos. Wij kunnen wel een zekere afstand scheppen tot de natuur en deze zelfs door ons handelen beïnvloeden, dit alles valt toch binnen de omvattendheid van het natuurgebeuren op aarde en van de kosmos. Gevoelens van ontzag èn van verbondenheid zijn de kenmerken van dit ongodsdienstige religieuze bewustzijn. Stond bij de natuurlijkheid het deel uitmaken van natuur en kosmos centraal, in het postulaat van de verbondenheid wordt het zich verbonden voelen met mensen en mensheid uitgedrukt. Het besef dat wij onszelf via andere mensen ontdekken, dat we in samenwerking pas individu worden, dat we voor onze ontplooiing op andere mensen aangewezen zijn, dat individu, cultuur en structuur elkaar voortdurend weerspiegelen en beïnvloeden, dat besef wordt in het begrip verbondenheid uitgedrukt. Wij vormen gemeenschappen van mensen en wij behoren uiteindelijk tot de gemeenschap: de mensheid als geheel, en dragen daarmede verantwoordelijkheid voor.

10 Met het postulaat van de *gelijkheid* willen humanisten niet zeggen dat alle mensen gelijk zijn. Dat laatste is overduidelijk niet het geval. Ieder mens is anders, noem het uniek. Maar dit sluit niet uit, dat mensen ondanks alle mogelijke verschillen veel overeenkomstigs hebben. Ze behoren tot de menselijke soort en bezitten een daarvoor kenmerkende overeenkomstigheid in biologische organisatie en geestelijke structuur. Deze gelijkheid in het menszijn houdt gelijkwaardigheid en gelijkgerechtigdheid in, gelijkheid van rechten en plichten, onder andere het recht om zich op unieke wijze te kunnen ontplooien overeenkomstig de eigen mogelijkheden.

11 Bestaat er *vrijheid* of zijn mensen van te voren volledig bepaald? Ook al zou het menselijk gedrag gedetermineerd zijn, mensen moeten toch kiezen. Wij weten tevoren nooit wat die eventuele bepaaldheid zou inhouden. Volgens humanisten bestaat er inderdaad keuzevrijheid, de mogelijkheid om op verschillende wijze betekenis en zin aan leven en wereld te geven. Op grond van deze keuzevrijheid is vervolgens verschillend handelen mogelijk.

12 Het postulaat van de *redelijkheid* houdt in dat mensen in principe met elkaar tot rede kunnen komen, tot verstandhouding en overeenstemming. Er kunnen wel degelijk tegenstellingen van gevoelens, opvattingen en belangen blijven bestaan. Op een hoger niveau echter kunnen mensen elkaar in beginsel altijd vinden. Althans als ze dat willen, dat wil zeggen bereid zijn tegenover zichzelf en anderen rekenschap en verantwoording af te leggen.

13 Van de vele bij mensen aanwezige gedachten over de mens zijn juist de bovengenoemde in het humanisme bewuster gemaakt en in een waardenpatroon

gebundeld, omdat zij bij uitstek de bouwstenen zijn waarmee een rechtvaardiger en hoogwaardiger samenleving gebouwd kan worden. Belangrijk blijft de bundeling. Zo gauw er één waarde weg zou vallen, is er niet meer van een volwaardig humanisme sprake. Wèl kunnen de waarden binnen het patroon verschillend gedoseerd zijn, en dat geeft de verschillende kleuren aan de diverse vormen van humanisme. Dat veroorzaakt ook mede de verschillen in beoordelingen die humanisten van situaties kunnen maken, en de verschillen in richtlijnen waartoe ze kunnen concluderen. Open communicatie blijft gewenst. Dit Perspectief is dan ook geen eindprodukt, maar een uitnodiging om mee te denken en mee te doen.

3. LEVENSBESCHOUWING

14 Onze samenleving wordt onder meer gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan levensbeschouwingen. De vroegere verzuiling, waarin hokjesgeest overheerste en iedere levensbeschouwelijke groepering zich in haar eigen wereld opsloot, is gedeeltelijk verdwenen. Ontzuiling betekende lange tijd in de praktijk het verdoezelen van verschillen in levensbeschouwelijke uitgangspunten en het neutraliseren van levensgebieden waar levensbeschouwelijke waarden wel degelijk een rol spelen.
Ontzuiling is alleen toe te juichen als die op levensbeschouwelijk terrein de verscheidenheid tot haar recht laat komen, en op maatschappelijk vlak ontmoeting, samenwerking en synthese bevordert. Dat de humanistische beweging in het verleden af en toe noodgedwongen met de verzuiling heeft moeten meedoen, doet niet af aan het feit dat zij altijd principieel tegen hokjesgeest is geweest en voor ontmoeting en samenwerking heeft gekozen.

15 Verscheidenheid vraagt om het kunnen profileren en verdiepen van de eigen levensbeschouwelijke identiteit op die terreinen waarvoor de levensbeschouwelijke achtergrond een directe betekenis heeft. Het is onjuist om humanistische geestelijke verzorging, humanistisch vormingsonderwijs, humanistische ambtsopleidingen, humanistisch vormings- en activeringswerk, en humanistische zendtijd als verzuiling aan te merken, omdat het hier om wezenlijke taken van een geestelijk genootschap gaat. Wij spreken pas van verzuiling als er een verder verwijderd verband is tussen de levensbeschouwing en de betrokken maatschappelijke activiteit, bijvoorbeeld kennisoverdracht, gezondheidszorg en huisvesting.

16 Ook achten humanisten het onjuist als er koppelingen zijn van levensbeschouwing aan maatschappelijke en politieke machtsposities. De scheiding van kerk en staat is altijd door humanisten ondersteund, onder andere omdat daardoor een einde kon worden gemaakt aan de bevoorrechting van sommige en de achterstelling van andere levensbeschouwelijke organisaties. Het zou echter onjuist zijn als de staat wel de verantwoordelijkheid zou nemen voor de financiering van allerlei andere gebieden van maatschappelijke zorg, maar niet voor levensbeschouwelijke activiteiten. Het is te verdedigen dat de geestelijke genootschappen zelf door hun leden worden bekostigd, omdat daardoor de principiële onafhankelijkheid van staatsinvloed wordt gewaarborgd. Maar die levensbeschouwelijke activiteiten die plaats vinden binnen ook overigens uit algemene middelen bekostigde instellingen, dienen wel degelijk door de overheid gefinancierd te worden, als zij niet neutraal maar pluriform wenst te zijn vanuit haar zorg voor onder andere het geestelijk welzijn van onze bevolking.

17 Die levensbeschouwelijke activiteiten dienen echter uitsluitend onder de inhoudelijke verantwoordelijkheid van de geestelijke genootschappen te vallen om staatsbemoeienis met levensbeschouwelijke vraagstukken te voorkomen. Zo wordt de scheiding van kerk en staat tot de onderscheiding van overheid en levensbeschouwing, welke laatste daardoor haar historische functie met betrekking tot de staat kan blijven vervullen vanuit haar eigen verantwoordelijkheid en vrijheid.

18 Pluriformiteit, verscheidenheid op levensbeschouwelijk terrein, moet niet verward worden met wat wel maatschappelijke verkokering genoemd wordt. Onze samenleving raakt steeds verder opgesplitst in relatief zelfstandige onderdelen, zoals handel, industrie, wetenschap, technologie, economie en politiek. Deze verkokering leverde en levert zeer veel energie op en heeft nieuwe

terreinen opengelegd, maar loopt het gevaar te ver door te schieten en destructief van aard te worden. Wetenschap, marktmechanisme en industriële ontwikkeling leidden tot ernstige milieuvervuiling en een dreigende kernoorlog, om twee sprekende voorbeelden te kiezen. Verandering van waardenpatroon en mentaliteit is nodig om de richting van de ontwikkelingen op technisch, wetenschappelijk en industrieel gebied te veranderen. In de gehele samenleving is een denk- en leefwijze nodig die meer op kwaliteit dan op louter kwantiteit gericht is, meer op verdieping dan op louter uitbreiding, meer op samenwerking dan op louter regulering, meer op integratie dan op louter segmentering. Een ondersteuning en onderbouwing vanuit één bepaalde levensbeschouwing is daarbij niet voldoende. Er is tegenwoordig sprake van een steeds breder wordend spectrum van godsdienstige, religieuze en wereldlijke levensbeschouwingen, die dikwijls in een concurrentiepositie verkeren. In deze veelheid kunnen ten eerste die levensbeschouwingen onderscheiden worden die traditioneel en behoudend van aard zijn en zich vastklampen aan nog bestaande machtsposities. Dan zijn er de levensbeschouwingen die zich afkeren van de wereld, gesloten en sectarisch van aard zijn en een beter leven òf in eigen kring òf in een volgend leven nastreven.

19 Tenslotte zijn er die vormen van levensbeschouwing, beter levensovertuiging te noemen, die uitdrukkelijk onze wereld en ons leven menswaardiger willen maken. Ze kunnen zich baseren op een bepaald mensbeeld, een maatschappijopvatting of op een innerlijke (spirituele) zijnswijze. Ook combinaties zijn mogelijk. Om nu bovengenoemde wijziging in denk- en leefwijze ingang te doen vinden, is het een goede strategie een flexibele bundeling, een zogenaamd netwerk, tot stand te brengen en uit te bouwen van alle op genoemde verandering van de wereld gerichte levensbeschouwingen.

20 Niet de verschillen maar de overeenkomsten dienen benadrukt te worden, zoals die naar voren komen in een mensgerichte levensstijl. Deze wordt gekenmerkt door natuurlijkheid als waarde, de aandacht voor de natuur en het natuurlijke zowel om als in ons, zowel voor ecologie, milieuhygiëne als voor voeding, lichaamsverzorging, erotiek en seksualiteit. Verder is er ruimte voor het "aardse" genieten van de heel gewone dingen van het leven.

21 Een tweede kenmerkende waarde is openheid voor religiositeit. Men is niet godsdienstig (meer), maar heeft geen behoefte zich tegen de godsdienst als zodanig af te zetten. Men staat open voor het levensmysterie en heeft gevoelens van ontzag en van verbondenheid ten opzichte van leven, natuur en/of kosmos. Men ervaart deze openheid als verrijking van het leven.

22 Solidariteit is een volgende waarde. Men beleeft de mensheid als een eenheid, is sociaal-politiek geëngageerd en kan opkomen zowel voor Nicaragua als voor de bejaarden en de gastarbeiders in de wijk.

23 Een vierde kenmerk is, dat men niet accepteert dat mens en wereld altijd blijven zoals ze nu zijn. Er is een utopisch of idealistisch te noemen streven naar een vollediger mens-zijn, een rechtvaardiger maatschappij, en een betere werkelijkheid.

24 Tot slot wordt de waarde van de redelijkheid bij dit alles als onmisbaar instrument gezien, het vermogen om kritisch te zijn maar ook om orde en vooral synthese, orde op een hoger niveau, te scheppen in de tegenstrijdigheid van gevoelens, belangen en idealen. Het is ook de bereidheid rekenschap en verantwoording af te leggen.

25 Deze levensstijl wordt tegenwoordig bij een groeiend aantal mensen aangetroffen en in verschillende dosering in vele stromingen en bewegingen gepraktizeerd, zoals in de persoonlijke groei-, milieu-, emancipatie-, derde wereld-, en vredesbeweging. Ook binnen het Humanistisch Verbond is genoemde leefstijl in toenemende mate vertegenwoordigd. Het Humanistisch Verbond dient een actief beleid te voeren met als doelstelling de totstandkoming en uitbouw van een netwerk van individuen, groeperingen en stromingen met vergelijkbare levensstijl. Het kan daarbij een initiërende, dienstverlenende, coördinerende, integrerende, en levensbeschouwelijk verdiepende functie vervullen.

26 **STELLINGEN**

1 Humanisten gaan ervan uit dat mensen zin en vorm geven aan hun bestaan. Mensen vormen de maatschappij en zijn daarom mede verantwoordelijk voor wat zij maatschappelijk al dan niet tot stand brengen. Vanuit een humanistische levensovertuiging die niet aan een bepaalde politieke stroming gekoppeld is, formuleren zij maatschappelijke doeleinden.

2 Humanisten streven naar een zodanige leefstijl dat humanistische beginselen zoals natuurlijkheid, vrijheid, redelijkheid, gelijkwaardigheid en verbondenheid met mens, natuur en kosmos daarin daadwerkelijk vorm gegeven wordt.

3 Humanisten streven naar een maatschappij zonder hokjesgeest, waarin mensen van verschillende achtergronden elkaar kunnen ontmoeten en samenwerken, waardoor de samenhang tussen mensen zal groeien.

4 De verscheidenheid aan levensovertuigingen kan het beste vorm gegeven worden door de eigen levensbeschouwelijke identiteit waar zinvol tot uitdrukking te laten komen, bijvoorbeeld in geestelijke verzorging, vormingsonderwijs en dergelijke. Daar waar een verder verwijderd verband met de levensovertuiging bestaat, geeft het Humanistisch Verbond de voorkeur aan levensbeschouwelijk pluriforme voorzieningen, zoals in scholen, ziekenhuizen, hulpverlening en dergelijke.

5 Levensbeschouwelijke activiteiten die plaatsvinden binnen instellingen die uit de algemene middelen bekostigd worden, dienen door de overheid betaald te worden. Zij dienen echter uitsluitend onder de inhoudelijke verantwoordelijkheid van de geestelijke genootschappen te vallen.

6 Het Humanistisch Verbond stelt zich tot taak een actief beleid te voeren bij het tot stand komen van netwerken tussen mensen, groepen en stromingen in binnen- en buitenland met een vergelijkbare humanistische leefstijl om daardoor een bijdrage te leveren aan het menswaardiger maken van onze beschaving.

4. PRIMAIRE LEEFVORMEN

27 Op het gebied van de primaire leefvormen is er van alles aan het veranderen, evenals op vele andere gebieden van onze samenleving. Ideeën over wat goed is voor een mens veranderen, want ze zijn tijd- en plaatsgebonden, ze hangen samen met bijvoorbeeld economische omstandigheden. Ieder kan om zich heen zien, dat ook de praktijk verandert: 28% van de Nederlandse bevolking leeft niet meer in het traditionele gezinsverband. Vrijwillig of noodgedwongen maakt men nieuwe keuzen.

Het is wenselijk dat men bij het maken van een keus over voldoende informatie beschikt om met kennis van zaken te kunnen beslissen en dat men kan zien in hoeverre een keus persoonlijk is of beïnvloed wordt door een ideologie. Vanzelfsprekend is het ook gewenst dat de samenleving ruimte biedt voor het in praktijk brengen van keuzes, zolang anderen daardoor niet geschaad worden.

28 Voor het maken van een verantwoorde keuze is het ook van belang dat er duidelijk geformuleerde waarden zijn. Verschillende oude waarden zijn op losse schroeven komen te staan. In plaats van "plicht tot arbeid" is gekomen: "recht op zinvolle arbeid". Bezwaren tegen de traditionele opvatting over "liefde" als waarde zijn o.a. dat het vaak polariserend werkt (bijvoorbeeld het warme gezin tegenover de koude buitenwereld) en dat het vergaand heeft bijgedragen tot het vormen en in stand houden van een samenleving waarin de verhoudingen tussen vrouwen en mannen grondig scheefgetrokken zijn. Een nieuwe waarde zou als volgt geformuleerd kunnen worden. Het is wenselijk dat een mens zich ervan bewust is een wezenlijk deel te zijn van een groter geheel (groter dan bijvoorbeeld "het gezin"), waarvoor hij of zij ook verantwoordelijkheid draagt. En een andere waarde: het is wenselijk dat een mens voor zijn of haar (emotioneel) welbevinden niet afhankelijk is van één persoon. Dit geldt ook voor kinderen: die zullen zich evenwichtiger kunnen ontplooien als méér mensen dan alleen de moeder intensief bij hun opgroeien betrokken zijn.

29 Dit denken in grotere gehelen brengt met zich mee dat een aantal scheidingen zullen vervagen, bijvoorbeeld de traditionele scheiding tussen buitenwereld en binnenwereld. Deze valt simpel gezegd ongeveer samen met de scheiding tussen werk en huis, zakelijkheid en gevoel. Deze scheiding leidt tot een tekort aan begrip tussen personen die hun voornaamste bezigheden niet in dezelfde wereld hebben, en tot het miskennen van de mogelijkheden tot warmte en waardevolle intimiteit die samenwerken biedt.

30 Groeiende behoefte aan persoonlijke autonomie en tegelijkertijd aan warme verbondenheid met anderen zou er mee gediend zijn, als liefde en seksualiteit/geslachtsgemeenschap niet meer worden voorgesteld als onlosmakelijk verbonden. Een leven zonder of met weinig genitale seksualiteit, zou niet meer voorgesteld moeten worden als per definitie onbevredigend. Er zou minder druk op huwelijks- en paarrelaties staan, en het delen van warmte en intimiteit, ook buiten die relaties, zou meer kans krijgen.

31 **STELLINGEN**

1 Het Humanistisch Verbond wil (onder andere door vormingswerk en -onderwijs) bevorderen dat mensen weloverwogen keuzes maken ten aanzien van leefvormen, waardoor zelfbeschikking, ontplooiing, gemeen-

schapsgevoel en verantwoordelijkheid voor anderen, mogelijk worden gemaakt en gestimuleerd.

2 Het Humanistisch Verbond zal samen met geestverwanten helpen voorwaarden te scheppen waardoor keuzes voor op zelfbeschikking gerichte leef- en woonvormen gestalte kunnen krijgen.

3 Vanuit humanistisch oogpunt willen wij bevorderen dat mensen in relaties hun eigen identiteit behouden en naast hun leven in gezamenlijkheid ook een eigen leven kunnen leiden. Daarvoor is het belangrijk misbruik van macht in alle soorten relaties tegen te gaan en het invoelingsvermogen ten opzichte van anderen te bevorderen.

4 Humanisten zijn voorstanders van het loslaten van de opgelegde koppeling van seksualiteit aan voortplanting, van seksualiteit aan huwelijk, en van voortplanting aan huwelijk, opdat mensen vanuit een zelfstandige opstelling en in verantwoordelijke samenspraak met anderen weloverwogen keuzes kunnen maken op deze gebieden.

5 Humanisten willen de nadruk op seksualiteit opgevat als geslachtsgemeenschap verminderen ten gunste van een veelvormigheid van intiem-erotische relaties tussen mensen.

6 Humanisten hebben een positieve instelling ten opzichte van de bestudering van op zelfbeschikking gerichte nieuwe voortplantingstechnieken én de daarmee gepaard gaande verantwoordelijkheden. De nadruk op de kwaliteit van de verzorger(s)-kind-relatie moet versterkt worden. De belangrijkheid van de bloedband, de vorm van het huishouden, of de (on)gehuwde staat van de partners, moet worden gerelativeerd De mogelijkheden voor aanvaarding van ouderschap door anderen dan de biologische ouders dienen verruimd te worden.

7 Humanisten willen een actief, verantwoordelijk en koesterend moeder- èn vaderschap bevorderen evenals een gevoelsrijke en verantwoordelijke begeleiding van (jonge) kinderen door meerdere volwassenen. Tegengaan van een eenzijdige verantwoordelijkheid bij de moeder en van een zware hechting tussen moeder en kind is wenselijk ter bevordering van zelfstandige persoonlijkheden.

8 Humanisten willen bevorderen dat het gevoel van onderlinge verantwoordelijkheid tussen mensen verder reikt dan de "eigen huisdeur". Het leren samenwerken in welk verband dan ook kan een goede basis vormen voor het ontwikkelen van intimiteit gericht op zelfbeschikking en verbondenheid.

5. OPVOEDING, ONDERWIJS EN VORMINGSWERK

32 Het is in strijd met het zelfbeschikkingsrecht van mensen om kinderen als het bezit van hun ouders te beschouwen. Kinderen hebben er recht op zodanig begeleid te worden dat zij zo vroeg mogelijk in staat zijn zelf zin en vorm te geven aan hun bestaan.

De paradox doet zich voor dat het zonder meer vrij laten van kinderen juist hun onvrijheid bevordert. Men leert in vrijheid leven door de redelijkheid van bepaalde vrijheidsbeperkingen (bijvoorbeeld wanneer de vrijheid van anderen aangetast wordt) in te zien en daarnaar te handelen.

33 Het indoctrineren van welke levensovertuiging ook is in strijd met het menselijk zelfbeschikkingsrecht. Het onderwijs dient leerlingen voor te bereiden op onze (levensbeschouwelijk) pluriforme samenleving. Zowel neutraal als verzuild onderwijs vertonen op dit punt wezenlijke gebreken. Het is onjuist het bevoegd gezag van het onderwijs ofwel uitsluitend te koppelen aan de ouders, ofwel uitsluitend aan de overheid, omdat de verantwoordelijkheid gedeeld moet worden door zowel opvoeders als de samenleving.

34 De grondwet wordt vaak zo uitgelegd, dat de zogeheten gelijke behandeling van openbaar en bijzonder onderwijs in de praktijk in het voordeel werkt van onverdraagzame confessionele minderheden die hun onderwijsvorm aan andersdenkenden opleggen in plaatselijke monopoliesituaties. Dit kan alleen maar doorbroken worden door het levensbeschouwelijk pluriform onderwijs (openbaar of algemeen bijzonder) als basisvoorziening te erkennen. De grondwettelijke vrijheid van onderwijs houdt niet alleen het recht in op verzuilde scholen, maar ook op daadwerkelijk pluriforme scholen.
Ieder vormingswerk dat feitelijk neerkomt op indoctrinatie, verdient de naam vormingswerk niet en zou niet door de overheid bekostigd moeten worden.

35 **STELLINGEN**

1 Mensen, kinderen inbegrepen, mogen nooit als het bezit van anderen beschouwd worden. Alle opvoeding, onderwijs en vormingswerk dient erop gericht te zijn mensen zodanig te begeleiden, dat zij zélf en samen in staat zijn om zoveel als mogelijk vorm te geven aan hun bestaan.

2 Humanistische opvoeding is erop gericht kinderen te leren in vrijheid en verantwoordelijkheid te leven. Vrijheid is daarbij niet zozeer de afwezigheid van dwang, als wel de aanwezigheid van reële keuzemogelijkheden en het vermogen zelfstandig te kiezen en de gemaakte keuzes te verantwoorden.

3 Humanistisch onderwijs bereidt kinderen en (jonge) volwassenen erop voor optimaal te functioneren in alle levenssituaties. Humanisten zijn tegenstanders van eenzijdige beïnvloeding en hokjesgeest in het onderwijs. De beste school is volgens humanisten een pluriforme school, waarin alle belangrijke levensbeschouwelijke stromingen tot hun recht kunnen komen en mensen een constructieve dialoog met elkaar kunnen aangaan.

4 Het pluriforme onderwijs (openbaar of algemeen bijzonder) dient niet levensbeschouwelijk neutraal ingevuld te worden, maar moet juist de verscheidenheid aan bestaande levensbeschouwingen op positieve wijze tot uitdrukking laten komen.

5 De beheersvorm van de pluriforme school behoort zo te zijn, dat zowel de samenleving als de direct betrokkenen invloed op het beleid kunnen uitoefenen, waarbij de levensbeschouwelijke pluriformiteit gewaarborgd dient te worden.

6 Het pluriforme onderwijs dient als basisvoorziening overal aanwezig te zijn. Het verzuild onderwijs is hooguit een aanvullende voorziening, die gerealiseerd kan worden als daaraan feitelijk aangetoonde behoefte blijkt te bestaan.

7 Het humanistisch vormingsonderwijs dient landelijk bekostigd te worden in het kader van de grondwettelijk gewaarborgde vrijheid en bekostiging van het onderwijs, omdat het HVO in de pluriforme school de humanistische invulling van de onderwijsvrijheid is.

8 Humanistisch vormingswerk is een zodanige begeleiding van mensen, dat zij een eigen visie op de aard en de betekenis van het menselijk bestaan kunnen ontwikkelen, op grond waarvan zij zowel hun omgaan met persoonlijke levensproblemen als hun maatschappelijke medeverantwoordelijkheid vorm en inhoud kunnen geven.

6. CULTUUR, KUNST EN MEDIA

36 Zowel door de toenemende internationale contacten als het groeiend aantal mensen uit andere culturen die in Nederland wonen en werken, is onze samenleving multi-cultureel van aard geworden. De gevestigde Nederlandse cultuur dient open te staan voor zowel andere culturen als zogenaamde subculturen. De overheid heeft een voorwaardenscheppende taak bij het tot stand komen van een samenleving waaraan iedereen als individu en samen met anderen op gelijkwaardige wijze kan deelnemen, ongeacht de levensbeschouwelijke en/of culturele achtergrond, leeftijd, sekse en seksuele voorkeur.

37 In iedere cultuur bestaat een spanning tussen traditie en vernieuwing. Enerzijds is cultuur scheppen een noodzakelijke voorwaarde voor cultuurbehoud; anderzijds is cultuurbehoud een noodzakelijke basis voor cultuurvernieuwing. Cultuur is geen museum waarin het verleden zo authentiek mogelijk wordt bewaard, respectievelijk gerestaureerd. Cultuurbehoud kan alleen zinvol werken naast en in eigentijdse verwerkingen. Hierbij spelen creativiteit en kunst als esthetische vormgeving van cultuur een belangrijke rol. In de maatschappij moet er ruimte zijn voor zowel grensverleggende als gevestigde kunstuitingen. Kunstbeoefening dient evenzeer te worden gestimuleerd als kunstbeleving. Onderwijs, opvoeding en vormingswerk zijn hierbij belangrijk.

38 Het steunen van cultuur en kunst dient niet te geschieden louter op grond van willekeur en de gunst van het bedrijfsleven als "sponsor", evenmin alleen op grond van gunst van overheidssubsidiëring. De overheid dient op democratische en afgewogen wijze, met publiekelijk afleggen van verantwoording, cultuuruitingen mogelijk te maken. Daarbij moet eerder kostenverlichtend (bijvoorbeeld via belastingvrijstelling) dan subsidiërend worden opgetreden. In het systeem van het toekennen van prijzen schuilt het gevaar van bevoogding door de overheid. Aan de andere kant is er de grote mate van willekeur, ondoorzichtigheid en onevenwichtigheid van cultuurbevordering door sponsoring door het bedrijfsleven. Een mengvorm van overheidssteun en sponsoring lijkt de oplossing, een levende wisselwerking tussen beide vormen van steun, waarin ze elkaar voortdurend aanvullen.

39 Ten behoeve van een vrije meningsvorming is vrije informatie nodig. Een breed aanbod van dag-, opinie- en informatiebladen, radio- en tv-programma's blijft noodzakelijk evenals afwezigheid van alle vormen van censuur (ook zelfcensuur). Enerzijds zijn regels van fatsoen en goede smaak en het waarborgen van privacy zeer gewenst, anderzijds kunnen deze als dekmantel worden gebruikt om maatschappelijke misstanden te bedekken.

Naast de bestaande of te scheppen omroepverenigingen, levensbeschouwelijke zendgemachtigden, en commerciële omroeporganisaties dient de NOS uitgebouwd te worden tot een nationale omroep, waarin voor alle bevolkingsgroepen en levensovertuigingen gelegenheid is voor eigen programma's, waarin geen commerciële belangen een rol spelen.

40 **STELLINGEN**

1 Humanisten streven naar een multi-culturele samenleving waaraan iedereen als individu en tesamen met anderen op gelijkwaardige wijze kan deelnemen, ongeacht de levensbeschouwelijke en/of culturele achtergrond, leeftijd, geslacht en seksuele voorkeur. Daarbij heeft de overheid een voorwaardenscheppende taak.

2 In de maatschappij moet er ruimte zijn voor zowel grensverleggende als gevestigde kunstuitingen. Kunstbeoefening dient minstens zozeer te worden gestimuleerd als kunstbeleving. Daarbij spelen onderwijs en opvoeding een centrale rol en kan vormingswerk een aanvulling zijn.

3 Overheidsmaatregelen tot stimulering van cultuur en kunst en de "sponsoring" door het bedrijfsleven dienen op elkaar afgestemd te zijn teneinde een gevarieerd aanbod te waarborgen.

4 Ten behoeve van een vrije meningsvorming is een breed aanbod van dag-, opinie- en informatiebladen, radio- en tv-programma's noodzakelijk.

5 Er moet worden gestreefd naar een veelvormige omroep, waarin zowel omroepverenigingen, de levensbeschouwelijke zendgemachtigden, en commerciële omroeporganisaties als een door de overheid bekostigde nationale omroep een gelijkwaardige plaats vinden en elkaar in hun programma-aanbod aanvullen.

7. WETENSCHAP EN TECHNOLOGIE

41 Het humanisme kent van huis uit een positieve instelling tot de wetenschap. In de Renaissance ontstond het humanisme als denkvernieuwer op basis van nieuwe studie en interpretatie van klassiek materiaal. Het had een positieve relatie tot de 18de- eeuwse Verlichting als bestrijder van bijgeloof en obscurantisme. Het negentiende eeuwse materialisme en de vrijdenkerij vormen met het humanisme een driemanschap dat steun verleende aan de toenmalige emancipatie en de opbouw van een zo rationeel mogelijk gefundeerd wereldbeeld.
De invloed van wetenschappelijke opvattingen op het humanisme was in sommige perioden zo groot, dat er meerdere pogingen in die hoek zijn geweest tot het ontwikkelen van een levensbeschouwing op wetenschappelijke basis.
Sindsdien is de positie van en de waardering voor de wetenschap in de samenleving veranderd. De wetenschap heeft meer het karakter gekregen van een geïnstitutionaliseerde macht, verschanst in universiteiten, gerelateerd aan andere machten die we met wantrouwen bezien, en voedstermoeder van een technologie met gemengde gevoelens wordt bekeken.

Het vertrouwen in de bevrijdende kracht van de wetenschap is af genomen. Men hoort weinig meer van wetenschappelijk gefundeerde levensbeschouwingen, en binnen de wetenschap zelf is men ook bescheidener geworden wat het vermogen betreft om antwoord te geven op de laatste vragen.

42 Het humanisme is toe aan een herbezinning op de relatie met de wetenchap. Te hoge verwachtingen moeten worden teruggenomen. Maar nog steeds is de wetenschap de beste bondgenoot van het humanisme in de strijd tegen de macht van godsdienstige orthodoxie, en van nieuwe vormen van bijgeloof en fundamentalisme. De wetenschappelijke denkwijze is nog steeds naar haar aard relativerend, logisch en flexibel. Bovendien is de wetenschap nog steeds de grote stuwende kracht voor het ontwikkelen van een technologie die het de mens mogelijk maakt zich vrijer op te stellen tegenover de natuur (geboortebeperking, ziektebestrijding, voedselverwerving) en de gegeven cultuur.

43 Het humanisme moet stimuleren dat de wetenschap trouw blijft aan haar kritische functies, zich niet al te veel afzondert in specialismen, zich wijd openstelt voor goede popularisatie en een evenwichtige relatie ontwikkelt tot het levensbeschouwelijke denken. Bovendien is het goed in gedachten te houden, dat ook wetenschap niet een vormgeving van absolute waarheid is. Het is de respectabele poging om binnen onze cultuur tot een zo verantwoord mogelijke beeldvorming te komen omtrent onszelf, onze omgeving en de optimale relatie daartussen.

44 De oorspronkelijke relatie tussen humanisme en techniek is veel losser dan die tussen humanisme en wetenschap. Daarmee was ze nog wel positief. De techniek was een middel om de mens te bevrijden van een belagende natuur en van mensonterende arbeid. De techniek opende ook nieuwe werelden van uitvindingen en ontdekkingen, die de mens het zelfvertrouwen gaven om in een redelijk verzorgd bestaan zichzelf te zien als een vrij onafhankelijk geworden acteur op het wereldtoneel. Wegbereiders zoals Da Vinci, Galileï, Diderot en d'Alembert zijn gewaardeerde namen zowel in humanistische als in technologische kringen.

Op het ogenblik geldt die positieve basisrelatie nog steeds, maar ze is in gevaar gebracht door de volgende ontwikkelingen in de verhouding tussen techniek enerzijds, en arbeid, kapitaal en veiligheid anderzijds.

45 De techniek heeft de arbeidsproduktiviteit verhoogd, risico's verminderd en mensonwaardige arbeid uit handen genomen. In de huidige situatie echter zijn er belangrijke sectoren waar de techniek een gevaar is voor de arbeid. Ze stoot de arbeider uit, daar waar de machine voordelig is, daar waar de arbeider lastig is, ook daar waar de arbeid voor de mens acceptabel is of zelfs gezocht wordt. De automatisering leidt tot massale werkloosheid en maakt de arbeid overbodig, ook daar waar ze nog als positief ervaren kan worden. Humanisten zien de arbeid niet als een heilige koe, die voor iedereen en altijd gered moet worden. De huidige technologische overval op de arbeidsmarkt kan in deze fase echter niet zonder meer als positief worden gezien. Er wordt te veel leed veroorzaakt aan groepen voor wie arbeid nog een centrale waarde is. Er wordt te veel volwaardige arbeid uitgestoten, en de motieven tot automatisering zijn te veel ingegeven door winstbejag en concurrentie-overwegingen.

46 Traditioneel heeft het beschikbaar zijn van kapitaal een positieve rol vervuld bij het in de praktijk brengen van technische innovaties. In de huidige fase is dat nog zo. Kapitaalactiviteit wordt echter verdacht als ze vooral erop gericht is om de techniek te gebruiken als een mogelijkheid arbeid uit te stoten. Het humanisme moet dergelijke praktijken aan de kaak stellen en pleiten voor een omvattender technologiebeleid. Verhoging van produktie en van arbeidsproduktiviteit kunnen geen laatste waarden meer zijn waar alles voor moet wijken. Dat geldt ook voor een wereldwijde technologie-race, waarbij voor een land als Nederland het hoogste ideaal zou zijn om niet achter te raken bij Japan.

47 De techniek heeft in de strijd tegen de natuur enorme prestaties verricht voor de bescherming van de mens. Mensen zijn techniek ook gaan gebruiken als wapen tegen medemensen. Men heeft daarbij nu ook de beschikking over vernietigingsmiddelen die buiten elke proportie zijn en onze veiligheid alleen maar ernstig bedreigen. Humanisten moeten duidelijk stelling nemen tegen atoombewapening en zich duidelijk opstellen in de gelederen der vredesbeweging.

48 Voor onze welvaart, noch voor ons welzijn hebben we op het ogenblik behoefte aan revolutionaire technische ontwikkelingen. Onze welvaart hoeft niet hoger te zijn dan zij is, ons welzijn wordt door belangrijke technische ontwikkelingen zoals automatisering en robotisering in de huidige abrupte vorm niet gediend.
Maar wat we zeker ook niet moeten doen, is willen terugvallen op een ambachtelijk primitivisme. De techniek is van onschatbare waarde voor de inrichting van een menswaardig bestaan. Op het ogenblik echter wordt te veel geïnvesteerd in technologische vernieuwingen en toepassingen via belangengroepen die door ons niet meer kunnen worden aanvaard als representanten van een meer algemeen menselijk belang.

49 De humanistische inzet ten aanzien van de techniek moet zeer positief zijn waar ons vermogen vergroot wordt tot vrijheid en emancipatie (geboortebeperking, ziektebestrijding, risicovermindering, mobiliteitsvergroting, communicatievrijheid). Wij moeten waakzaam zijn waar het een techniek betreft die de menselijke maat uit het oog heeft verloren en gestuwd wordt door kortzichtig winstbejag, stuurloze specialistentrots, en door angst ingegeven agressiviteit.

Het gaat hier niet om strijd tegen de techniek als zodanig, maar veeleer om het ontwikkelen van een levensbeschouwelijk kader, waarbinnen onderscheid gemaakt kan worden tussen zinvolle en menswaardige techniek enerzijds, en zinloze en bedreigende technologie daartegenover.

50

STELLINGEN

1 Het humanisme heeft een positieve houding ten opzichte van wetenschap. De relatie met de technologie is problematischer. Van zowel de wetenschap als van de technologie kan worden gezegd, dat ze in het humanistisch denken de rol vervullen van instrumenten. Zij worden positief gewaardeerd voorzover ze worden ingezet om tot een wereld te komen waarin humanistische waarden beter kunnen worden verwezenlijkt door bevrijding van onwetendheid, bijgeloof en onderdrukking.

2 Wetenschap en technologie zijn van positief belang voorzover zij door produktieverbetering helpen mensen te bevrijden van onwaardige armoede, milieuvervuiling en aantasting van persoonlijke vrijheid. Men dient er echter voor te waken dat hun toepassing leidt tot nieuwe vormen van uitbuiting en afhankelijkheid.

3 Wetenschap en technologie kunnen ons binnen leiden in een informatie-tijdperk waarin de burger over ruimere voorlichting kan beschikken dan voorheen. Humanisten juichen dit toe voorzover het bijdraagt tot grotere menswaardigheid, en pleiten ervoor dat de actieve en passieve toegankelijkheid van de media blijft gewaarborgd in een sfeer van tolerantie en pluriformiteit.

4 Wetenschap en technologie zijn in een menswaardige wereld instrumenten voor gezondheidszorg, milieubescherming, welvaart, rechtvaardigheid, rampvoorkoming, mobiliteit, arbeidsverlichting, kennisverbreiding, bezinning, en variaties in leefstijl. Voorzoverre dat nu nog niet optimaal het geval is, ligt dat niet aan hun aard maar aan een vanuit humanistisch oogpunt onverantwoord gebruik.

5 Bij wetenschappelijk onderzoek dienen de academische vrijheid en de onbevangenheid van de onderzoeker voorop te staan. Tegelijkertijd zullen humanisten wetenschappelijke ontwikkelingen kritisch volgen en beoordelen op hun ethische en maatschappelijke aspecten.

8. SOCIALE EN ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

51 De opbouw van de verzorgingsstaat in de jaren '60 is een belangrijke voor-uitgang geweest. Naast economische welvaart werd een politieke basis voor het sociaal welzijn en de ontplooiing van het individu gelegd.

De opbouw van de verzorgingsstaat ging echter gepaard met de opbouw van een bureaucratisch stelsel, waarbij vaak onvoldoende rekening gehouden werd met de eigenheid van het individu. Ook hadden de verzorgingssystemen nogal eens de neiging steeds meer taken aan zich te trekken waarbij oorspronkelijke doelstellingen in de knel kwamen. De vraag kan gesteld worden of de gezondheidszorg mensen wel gezonder maakte en of de psycho-sociale hulpverlening leidde tot een grotere afhankelijkheid van individuen. Het functioneren en de verdere uitbouw (maar ook eventuele inkrimping) van de verzorgingsstaat moet daarom kritisch bekeken worden.

52 Arbeid heeft een centrale plaats in het bestaan van de mens. In de arbeid kan de mens zichzelf ontplooien, een bijdrage leveren aan de maatschappij, een inkomen verdienen, sociaal kontakt hebben. Ten onrechte wordt met "arbeid" vaak slechts het werken in het traditionele arbeidsbestel bedoeld -- bijvoorbeeld het werken met een arbeidscontract of als zelfstandig ondernemer. Ook buiten het officiële arbeidsstelsel wordt echter veel nuttig en interessant werk verricht - bijvoorbeeld in het vrijwilligerswerk. In de toekomst zal werkgelegenheid zowel in het traditionele arbeidsbestel als daarbuiten gevonden moeten worden. Werkloosheid is vaak een aantasting van de mogelijkheid tot zelfontplooiing en een ontoelaatbare maatschappelijke verspilling.

53 De mogelijkheid tot het deelnemen van vrouwen aan het arbeidsproces zal bevorderd moeten worden door de nodige voorzieningen te treffen -- bijvoorbeeld kindercrèches. Ook moeten aan mannen mogelijkheden geboden worden bijvoorbeeld door het scheppen van deeltijdbanen.

54 Het recht op arbeid zal langs verschillende wegen gerealiseerd moeten worden. De beschikbare arbeid zal beter verdeeld moeten worden, bijvoorbeeld door korter werken en vervroegde pensionering. Daarnaast zal er nieuwe arbeid gecreëerd moeten worden door een verruiming van het arbeidsbegrip en door de economische groei. Er moet voor worden gewaakt dat maatregelen tei herverdeling van de beschikbare arbeid nu, de totale hoeveelheid arbeid in de toekomst doen verminderen. De economische groei en de groei van de werkgelegenheid mogen niet in gevaar worden gebracht door een onverstandige herverdeling van de arbeid waarbij schaars talent niet ten volle benut wordt.

55 Er blijken bij de mensen grote verschillen te bestaan ten aanzien van de behoefte aan werk. Sommigen willen een voltijdsbaan, anderen een deeltijdbaan, weer anderen werken het liefst afwisselend in de tijd (bijvoorbeeld via uitzendbureau's). In het arbeidsbestel wordt vaak te strak aan de traditionele 38-urige werkweek vastgehouden. De verschillen in behoeften van mensen zouden meer gehonoreerd moeten worden. Dit kan een bijdrage leveren aan een herverdeling van de arbeid, maar kan ook een nieuwe vraag naar werk uitlokken.

56 Hoewel enerzijds een te vergaande nivellering met betrekking tot de arbeid en de beloningen niet gewenst is, moet er anderzijds voor gewaakt worden dat de verschillen in beloning, arbeidsomstandigheden en arbeidsrelaties te groot

worden. Te grote tegenstellingen op de arbeidsmarkt moeten voorkomen worden.

57 Wanneer in samenlevingsverbanden de tweeverdienersrelatie gangbaar wordt, bestaat de kans dat het sociale stelsel zich hieraan zodanig gaat aanpassen, dat iedereen moet gaan werken. Een situatie waarin men kan kiezen om niet te werken - en zich bijvoorbeeld gedurende een aantal jaren aan de opvoeding van kinderen te wijden - verdient echter de voorkeur.

58 In het kader van een herverdeling van de arbeid wordt vaak de vervroegde pensionering als algemene maatregel genoemd. Een gevarieerde pensioenleeftijd is echter billijker - sommige mensen zullen eerder, sommige later met pensioen willen. Nu geschiedt de overgang van werken naar niet werken wat abrupt. Een meer geleidelijke afbouw verdient aanbeveling. De mogelijkheid voor ouderen op deeltijdbasis, als mentor voor jongeren, of als adviseur, actief te blijven dient positief benaderd te worden. De mensen moeten ook, indien nodig, begeleid worden bij de overgang naar een actievere, zinvolle oude dag: de derde levensfase.

59 Thans blijken mensen die vrijwilligerswerk doen, vaak geheel rechteloos te zijn. Enige regelgeving ten aanzien van rechten, verplichtingen, van vergoedingen, van aansprakelijkheid en dergelijke is gewenst.

60 De ontwikkelingslanden moeten meer mogelijkheden krijgen tot export naar onze markt. Bij de vestiging van ondernemingen in derde wereld landen mogen de belangen van het gastland niet geschaad worden. De samenwerking met de landen van de derde wereld moet er op gericht zijn het vermogen tot zelfontplooiing van het land te vergroten. Het bevorderen van de rechten van de mens dient een centraal element te zijn in de hulpverlening.

61 Het milieu dient ook binnen de economie een hoge prioriteit te hebben. Internationale samenwerking is hier noodzakelijk; waar mogelijk dienen echter ook locale maatregelen genomen te worden.

62 Vaak wordt er stilzwijgend vanuit gegaan dat humanisering van de arbeid ten koste van de doelmatigheid gaat en kostenverhogend werkt. Dit is onjuist. Wanneer men goede arbeidscondities schept zal dit tot meer creativiteit van werknemers leiden en bijvoorbeeld ook de kwaliteit van het produkt verhogen.

Humanisering van de arbeid is gunstig zowel voor de individuele werknemer als voor de organisatie. Deze gedachte zal meer uitgedragen moeten worden.

63 **STELLINGEN**

1 De inrichting van de verzorgingsstaat moet zoveel mogelijk afgestemd worden op de ontplooiing van het individu, de verantwoordelijkheid voor jezelf en voor anderen. Het aanbod van zorg en hulpverlening moet afgestemd worden op de werkelijke behoefte.

2 Het streven moet gericht zijn op het scheppen van voldoende zinvolle arbeid zowel binnen het arbeidsbestel als daarbuiten, te weten vrijwilligerswerk en huishoudelijk werk. Zowel vrouwen als mannen moeten het hebben van een baan kunnen combineren met het vervullen van huishoudelijke en eventuele opvoedingstaken.

3 Aan een ieder die wil en kan, moet de mogelijkheid geboden worden middels het verrichten van arbeid op voor hem/haar zinvolle wijze deel te ne-

men aan de vormgeving van de samenleving en mede daardoor een eigen identiteit te ontwikkelen.

Zolang er een tekort aan zinvolle arbeid is zal een eerlijke verdeling van de beschikbare arbeid dienen plaats te vinden. Deze verdeling mag het scheppen van nieuwe arbeid niet in de weg staan.

4 Er moet tegemoet gekomen worden aan de steeds groter wordende verscheidenheid van behoeften met betrekking tot het hebben van een baan (volle baan, halve baan, vervroegd pensioen, studieverlof). Vrijheid van keuze dient daarbij zoveel mogelijk voorop te staan. Voorkomen moet worden dat er een tweeledige economie ontstaat, waarin een deel van de bevolking interessante, goed betaalde en volledige banen heeft en een ander deel oninteressante, slecht betaalde, halve banen.

5 Het is te verwachten dat de tweeverdienerssituatie in de toekomst steeds meer zal voorkomen. Het stelsel van sociale zekerheid, het belastingstelsel en het inkomensniveau moeten de mogelijkheid om niet te gaan werken of om actief te zijn buiten een betaalde baan openlaten. De financiële afhankelijkheidsrelatie tussen partners kan de gelijkwaardigheid en de vrijheid van de partners in de weg staan. Voorwaarden voor grotere gelijkheid en zelfstandigheid van de partners dienen bevorderd te worden. De mogelijkheid van een basisinkomen voor iedereen verdient positieve aandacht.

6 Onderwijs op latere leeftijd moet er voor zorgen dat ouderen (als zij dat willen) hun positie in het arbeidsproces kunnen wijzigen. Daarnaast moeten er voorzieningen geschapen worden en de vaardigheden bevorderd worden waardoor de mensen inhoud kunnen geven aan de derde levensfase, na de pensionering.

7 Het verrichten van vrijwilligerswerk en onbetaald werk zal voor velen een redelijk alternatief zijn voor het hebben van een baan in het arbeidsbestel en dient als zodanig bevorderd te worden. Regelingen ten aanzien van het verrichten van vrijwilligerswerk met behoud van uitkering dienen verruimd te worden. De rechtszekerheid bij vrijwilligerswerk dient vergroot te worden.

8 De economische verhoudingen tot de ontwikkelingslanden moeten gebouwd zijn op het principe van zelfontwikkeling en solidariteit. Die solidariteit moet gericht zijn op het verstrekken van voldoende bestaansmogelijkheden voor een ieder, ook al is dat niet bevorderlijk voor onze eigen economie. De voorsprong van de geïndustrialiseerde landen mag derhalve niet als onaantastbaar beschouwd worden: aanpassingen zijn zowel in de rijke als arme landen noodzakelijk. De minst ontwikkelde landen hebben recht op onze extra aandacht.

9 De economische groei zal ingepast dienen te zijn in een ecologisch perspectief. Dit betekent dat rekening gehouden wordt met het milieu, de kwaliteit van de woonomgeving en de arbeidsomstandigheden.

10 Binnen zijn arbeid moet de mens gelegenheid hebben tot zelfontplooiing, sociaal contact, uitdaging, en het ontwikkelen van een eigen identiteit. Vanuit een humanistisch perspectief zijn deze factoren niet in strijd met een streven naar economisch doelmatigheid en naar kwaliteit: ze zijn hiervoor juist een belangrijke voorwaarde. De produktie van goederen en diensten moet gericht zijn op de reële behoeften van de consument en zo min mogelijk belastend zijn voor het milieu. De vrije keus van de consument wordt

als een belangrijk goed beschouwd. De rechten van de consumenten zullen moeten worden beschermd.

11 Het werkgelegenheidsvraagstuk dient langs verschillende wegen te worden aangepakt: het bevorderen van wenselijk geachte economische groei, het herverdelen van de beschikbare arbeid, het aantrekkelijker maken van het aanstellen van nieuw personeel (flexibeler arbeidswetgeving, vermindering druk sociale lasten, loonmatiging), het aanpakken van speciale projecten en dergelijke. Het werkloosheidsvraagstuk is een verantwoordelijkheid van de overheid, het bedrijfsleven, de vakbonden en de burgers zelf en dient als zodanig in gezamenlijk overleg aangepakt te worden, bij voorkeur door het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen.

12 Grotere verantwoordelijkheid voor zichzelf en anderen is gewenst voor diegenen die hier feitelijk en psychisch toe in staat zijn. Het idee van de "zorgzame samenleving" mag er niet toe leiden dat de zwakkeren in de samenleving (materiëel en psychisch/emotioneel) in de kou komen te staan. De zorgzame samenleving mag er ook niet toe leiden dat er ongewenste afhankelijkheden ontstaan - ook niet voor hulpbehoevenden die wellicht de voorkeur geven aan anonieme zorgverlening boven het tot last zijn van zijn of haar direkte omgeving en ook niet voor de zorgverlener die daar emotioneel of materieel geheel niet toe in staat kan zijn.
Het subsidiebeleid moet de keuzemogelijkheid tussen zelfzorg en overgedragen zorg openlaten.

9. ECOLOGIE

64 Wekelijks lezen wij in onze kranten en tijdschriften berichten over schade die wordt aangericht aan ons leefmilieu. De zure regen heeft in talloze meren alle dierlijke leven onmogelijk gemaakt.
Door dezelfde oorzaak dreigen onze bossen af te sterven. Gifstortingen in de grond dringen via het grondwater door in ons drinkwater. Gifstortingen in rivieren en oceanen bedreigen ook daar het dierlijk leven. In grote delen van de wereld komen telkens massale hongersnoden voor. Bijna een kwart van de wereldbevolking leeft in absolute armoede. De tropische regenwouden worden in een hoog tempo gekapt, kostbare landbouwgronden spoelen weg, woestijnen breiden zich uit, enzovoorts.

Ons leefmilieu wordt zodanig bedreigd dat, als deze ontwikkeling zo doorgaat, binnen afzienbare tijd er nog maar weinig levensmogelijkheden op deze planeet zullen zijn overgebleven. Naast kranten- en tijdschriftartikelen en documentaires via de televisie, verschijnen er steeds meer boeken en rapporten over deze ingewikkelde veelomvattende problematiek. Het eerste grote alarm werd geslagen met het verschijnen van het 'Rapport van de Club van Rome' in 1972. Het Humanistisch Verbond reageerde hierop met de grootste conferentie die het Humanistisch Verbond ooit heeft gehouden: de 'Nationale ecologie-conferentie' in 1975 in Rotterdam. Dit werd gevolgd door congresresoluties over de algemene aanpak van de milieuproblematiek, over een verantwoord energiegebruik, over het bestrijden van schadelijk afval, en over de problemen rond de kernenergie.

Tegenover de bedreigingen van ons leefmilieu heeft zich een tegenbeweging ontwikkeld. Reeds enige tientallen jaren is een groeiende milieubeweging actief, die uiteraard ook een theoretische fundering nodig heeft. Deze wordt gevonden in de wetenschap der ecologie, die de verbondenheid tussen alle elementen van het wereldomvattende mens-natuursysteem als centrale gedachte heeft. Daaruit heeft zich een ecologisch denken ontwikkeld met als ethiek: de omgang met de natuur dient te worden bepaald door de levensmogelijkheden voor de mens op lange termijn, èn door de zorg voor de natuur zèlf. Daarbij worden mens en natuur beschouwd als één onverbrekelijk samenhangend geheel (ecosysteem). Voor het humanistisch denken is hierbij van belang een ontwikkeling van een antropocentrisch denken (de mens staat centraal) naar een eco-centrisch denken: het wereldomvattende eco-systeem staat centraal.

65 Het Humanistisch Verbond spreekt de hoop uit, dat de kennis van de bedreigingen van ons leefmilieu de redelijke vermogens van de mensheid zal activeren om de zeer ingrijpende en wereldomvattende maatregelen uit te werken en uit te voeren die noodzakelijk zijn. Het alternatief is dat milieurampen die vele miljoenen mensenlevens kunnen gaan kosten, de mensheid tot inkeer zouden moeten brengen
Met onderstaande stellingen doet het Humanistisch Verbond een poging de kern van de maatregelen die genomen moeten worden, aan te geven.

66 STELLINGEN

1 De reeds in gang zijnde ontwikkeling van een milieuramp dient te worden gekeerd. Dat betekent dat een zodanig gebruik van de natuur moet worden gemaakt, dat het behoud en herstel van de biosfeer wordt bevorderd.

2 De ideologie van de ongeremde groei moet worden vervangen door een economie van selectieve groei, waarbij alleen milieu-vriendelijke sectoren mogen groeien.

3 Het mogelijke economische groei-percentage moet primair gebruikt worden voor herstel van de natuur. Daarmee wordt tevens een omvangrijke werkgelegenheid geschapen.

4 Een wereldbevolkingspolitiek die is gericht op een afname van de wereldbevolking, met name in de grote bevolkingsconcentraties èn in de gebieden met een hoog consumptie-niveau, moet worden gestimuleerd.

5 De toepassing van alle technologieën, met name ten aanzien van de kernenergie en de chemische industrie, dient steeds te worden getoetst aan de gevolgen voor het milieu op korte en lange termijn.

6 Een actief milieubeleid van de overheid, dat wordt gevoed door het besef van verantwoordelijkheid voor het leefmilieu bij de burgerij en gestimuleerd door de werkzaamheden van milieu-groepen, dient ingevoerd te worden. Bij de afweging van waarden en doeleinden van het overheidsbeleid behoort de zorg voor natuur en milieu prioriteit te hebben. Voor een doeltreffend milieubeleid is internationale samenwerking onmisbaar.

7 Het bevorderen van een milieu-bewuste leefstijl, die een daadwerkelijke bijdrage levert aan het behoud en herstel van de natuur, is gewenst. Daartoe dient doorlopend actieve voorlichting te worden gegeven over de wijze waarop ons leefmilieu thans wordt ondermijnd, en wat daaraan gedaan kan worden.

10. GEZONDHEID

67 In de afgelopen jaren is steeds duidelijker geworden dat bestrijding van ziekte en bevordering van gezondheid zodanig verweven zijn met mens en levensbeschouwing, dat de gezondheidszorg wereldwijd een onderwerp van politieke belangstelling is geworden. Was de geneeskundige zorg in vroeger tijden gebonden aan inspanningen van charitatieve, vaak levensbeschouwelijke groeperingen, thans zijn het vooral de omvang, de inhoud en kwaliteit, de relatie met de economie en technologie, die ervoor zorgdragen dat de gezondheidszorg in de politieke arena van alledag is terechtgekomen.

68 Het Humanistisch Verbond wil grotere invloed uitoefenen op het gezondheidsbeleid. Dit is temeer noodzakelijk, omdat steeds duidelijker wordt dat gezondheid en ziekte zeer afhankelijk zijn van invloeden uit andere krachtenvelden: werkgelegenheid, onderwijs, milieuhygiëne (radioactiviteit), emancipatie, volkshuisvesting, verkeer, landbouw (voeding). Wil men tot "gezondheidsbeleid" komen, dan is brede samenwerking een voorwaarde. Dat komt niet vanzelf tot stand. Inspanningen van levensbeschouwelijke groeperingen is nodig om alle betrokkenen tot gezamenlijk onderzoek en actie te motiveren.

69 Het Humanistisch Verbond heeft een dynamische visie op gezondheid die meer is dan de afwezigheid van ziekte. Het gaat erom dat de mens lichamelijk en geestelijk in staat is zich wel te bevinden en van daaruit zin en vorm te geven aan het eigen bestaan.

70 **STELLINGEN**

1 Het Nederlandse publiek geeft er bij herhaling blijk van dat gezondheid hoog op de ladder van de algemene maatschappelijke waarden staat, de laatste tijd zelfs het hoogst. Toch is er sprake van enige tegenstrijdigheid: als men eenmaal ziek is, lijkt geen offer te hoog om weer gezond te worden. Maar de gezonden zijn vaak niet of nauwelijks bereid en/of in staat hun leven zo in te richten dat gezondheid behouden of bevorderd wordt. Hierdoor ontstaat een aanjagende werking op de gezondheidszorg, waardoor naar de grenzen van die zorg gevraagd wordt. Humanisten zijn van mening dat iedereen mede-verantwoordelijk is voor een zo gezond mogelijk bestaan, waardoor de grenzen aan de gezondheidszorg minder op de proef gesteld zullen worden. Mensen moeten door hun leefstijl de gezondheid van zichzelf en van anderen niet benadelen.

2 Er is sprake van versnelling van de ontwikkeling van de medische technologie. Het aanbod van de geneeskunde wordt snel groter. Dit noopt tot bezinning, omdat bij een groot aanbod tegenover een grote vraag (maar met beperkte geldmiddelen) keuzen gemaakt moeten worden, zowel collectief als individueel. Humanisten mengen zich in de discussie wèlke keuzen gemaakt worden en hòe die gemaakt worden, op grond van het menselijk zelfbeschikkingsrecht, de gelijke behandeling, de solidariteit en het uitgangspunt dat de menswaardigheid van het bestaan belangrijker is dan de duur ervan.

3 De technologische ontwikkelingen confronteren de samenleving onontwijkbaar met ethische en juridische vraagstukken rond het ontstaan, het begin en het eind van het leven. Gedoeld wordt op bijvoorbeeld in vitro fertilisatie, abortus, draagmoederschap en euthanasie. Het gaat daarbij niet

zozeer om de vraag wat technisch allemaal kan, maar om de menswaardigheid van ons bestaan, waaraan het technisch kunnen getoetst moet worden.

4 Het ligt in de verwachting dat niet alleen de diagnostiek zich verder snel verbetert, maar ook de prognostiek. Tengevolge van de elkaar onderling stimulerende ontwikkelingen van informatica en automatisering, biologisch en biochemisch onderzoek, beeldvormende technieken en genetica zal het voorspellen van risico's per individu aan het begin van het leven meer mogelijk worden, en preventie dus ook.
Maar de ethische consequenties zijn niet gering en zullen ook door het Humanistisch Verbond geïnventariseerd en getoetst worden. Hiertoe is een ethische commissie door het Humanistisch Verbond opgericht, en zullen humanisten zoveel mogelijk aan de bestaande en op te richten ethische commissies in de gezondheidszorg deelnemen.

5 Het lijkt erop dat bejaard worden in onze samenleving niet het respect en aanzien heeft als bij vorige generaties en in andere culturen het geval was. Bij voortduring wordt de vergrijzing als een groot economisch probleem beschreven, hetgeen niet bijdraagt tot het zelfrespect van de bejaarden. Ook wordt met bezorgdheid gediscussieerd over het grote aandeel van de bejaarden in de "consumptie" van gezondheidszorg. Het Humanistisch Verbond zal met woord en daad zich inspannen voor het behoud en de verbetering van de menselijke waardigheid, ook van de oudere mens.

6 De zorg voor lichamelijk en geestelijk gehandicapten komt steeds meer onder druk te staan, mede tengevolge van de voortgaande bezuinigingen. Het Humanistisch Verbond zal op de bres staan voor het (gelijk)waardig leven van gehandicapten en (ex-)psychiatrische patiënten in onze samenleving.

7 De relatie tussen werkloosheid, welzijn en gezondheid is duidelijk. Bij alle (terechte) inspanning voor het realiseren van arbeidsplaatsen valt op dat de inspanningen voor het zoeken naar zingevend bezig zijn (zonder dat sprake is van produktieve arbeid in traditionele zin) tekort schieten. Gezien de verwachting van de lange duur van de algemene werkloosheid, zal het Humanistisch Verbond zich inzetten voor zinvolle alternatieven. Uitgangspunt is daarbij de individuele ontplooiing van de menselijke mogelijkheden voor zoveel mogelijk mensen.

8 Uit de problemen in de verzekeringswereld (die de ziektebestrijding financiert) blijkt dat er een afnemende solidariteit is in onze samenleving. Het Humanistisch Verbond is van mening dat solidariteit met de zieken wezenlijk is voor een menswaardige maatschappij, en streeft er derhalve naar om de onderlinge solidariteit te versterken.

9 Het Humanistisch Verbond zal zich samen met de overheid en derden inspannen verslavingen te voorkomen en te beteugelen, vooral daar waar derden hiervan het slachtoffer worden.

10 In de geneeskunde en de gezondheidszorg zijn de door mannen gedragen visies op welzijn en gezondheid nog sterk dominant. Het Humanistisch Verbond steunt vrouwenstudies in de geneeskunde en vrouwenhulpverlening derhalve krachtig.

11 Geweldpleging en marteling komen nog altijd veel voor, en zijn verantwoordelijk voor ziekte en invaliditeit. Het Humanistisch Verbond verheft hiertegen zijn stem en steunt organisaties die hiertegen strijden.

12 De AIDS-problematiek maakt duidelijk dat er nog veel schort aan de rechtspositie van (toekomstige) patiënten. Het Humanistisch Verbond zal samen met andere organisaties blijven opkomen voor het zelfbeschikkingsrecht van mensen.

13 De humanistische geestelijke verzorging speelt een belangrijke rol bij het zodanig begeleiden van mensen dat zij in staat gesteld worden zelf zin en vorm te geven aan hun leven. De overheid dient randvoorwaarden te scheppen dat de relatief grote achterstand van de humanistisch geestelijke verzorging in de gezondheidszorg wordt weggewerkt.

11. VREDE

71 Gewelddadige machtsuitoefening is een van de meest onmenselijke en onhumanistische verschijnselen. Het is geen nieuw fenomeen. Ook in het verleden hebben geweld, machtsmisbruik, conflicten, oorlog en dreiging tot het vaste bestanddeel van menselijk leven en samenleven behoord. Geweld tussen mensen (op te vatten als de toepassing van fysieke middelen die de ander letsel kunnen toebrengen of de onmiddellijke bedreiging daarmee) is van alle tijden. Ook hanteren van macht behoort bij mensen. Macht is het min of meer duurzaam vermogen anderen te dwingen iets te doen of te laten, door hen te beperken in hun keuzemogelijkheden.

72 Zowel geweld als macht heeft een negatieve gevoelswaarde. Terecht, gezien het omvangrijke misbruik dat er in alle tijden van is gemaakt. Toch hoeven bepaalde vormen van geweldsuitoefening of machtstoepassing niet bij voorbaat strijdig met de humanistische beginselen te zijn.
Aanwending van geweld kan onder bepaalde omstandigheden (denk aan gewapend verzet tegen fascisme, onderdrukking, dictatuur, terreur) worden erkend als het kleinere kwaad, d.w.z. als tijdelijk middel om groter kwaad te vermijden of te beëindigen. Zo wordt het ook verklaarbaar, dat humanisten verschillende standpunten t.a.v. toepassing van geweld innemen, omdat zij verschillende vormen van kwaad verschillend waarderen en verschillen in opvatting over de toelaatbaarheid van geweld.
Omdat in een humanistisch mens- en wereldbeeld ten principale weinig of geen plaats is voor zedelijke erkenning van geweld op zichzelf, ligt in elk geval voor alle humanisten de grens van geoorloofdheid van geweld op zijn minst daar, waar nog andere, niet gewelddadige (maar resultaat belovende) middelen beschikbaar zijn.

73 Ook hantering van macht behoeft vanuit humanistisch perspectief niet voorshands negatief te worden gewaardeerd. Wanneer macht berust op persoonlijk of collectief gezag (op basis van overwegingen van moraal, deskundigheid, vaardigheid, e.a.) en dit gezag in dienst wordt gesteld van een sociale structuur (een staatkundige rechtsorde, onderwijsinstelling, gezinsverband, e.a.) die de humanistische toets der kritiek kan doorstaan, kan gezagsmacht een wezenlijk middel zijn om menselijke structuren en processen positief te beïnvloeden en te sturen.

74 Wanneer geweld en macht aan elkaar gekoppeld worden, is er sprake van gewelddadige machtsuitoefening. Het aantal geweldsmiddelen is onuitputtelijk. Ze kunnen bestaan uit fysieke middelen als isolering, lichamelijke uitputting, directe marteling, maar ze kunnen ook uitlopen op vormen van structureel geweld: de druk die kan worden uitgeoefend door machtsstructuren die mens en samenleving in hun vrije ontplooiing belemmeren. Dergelijke structuren kunnen op zichzelf al gewelddadige gevolgen hebben ze zijn vaak de oorzaak van armoede, apathie, ziekte en dood. Ze hebben dat zeker wanneer ze ontaarden in dictatuur en terreur en geweldsuitoefening systematisch en herhaaldelijk als machtsinstrument bij uitstek hanteren.

75 Gewelddadige machtsuitoefening kan in feite plaats vinden op een schaal die kan lopen van onderdrukking van de ene mens door de andere (in een huwelijk bijvoorbeeld) via allerlei vormen en omvang van groepen en organisaties (binnen criminele organisaties als de maffia, terreurbendes, het internationale terrorisme) tot staten (godsdienstige dictatuur als in Iran, politieke dictatuur als in Duitsland tijdens Hitler, het Argentinië tijdens de "verdwijningen", en

het Zuid-Afrika van de apartheid) en combinaties van staten (de wederzijdse gijzeling van NATO en Warschaupact).

76 Alle mensen zijn potentiële dragers van gewelddadige machtsuitoefening. Vele mensen vertonen daadwerkelijk gewelddadig gedrag vanuit hun machtspositie. Juist dit zogenaamde kleine geweld door al dan niet georganiseerde burgers heeft zich na de Tweede Wereldoorlog sterk ontwikkeld.

77 Het 'grote geweld' - gepleegd door staten en gemonopoliseerd voor politieke en krijgsmacht - heeft op diverse plaatsen geleid tot politiestaten (Zuid-Amerika, Zuid-Afrika) of militaire (diverse landen in Afrika) en zelfs militair-godsdienstige dictaturen (sommige landen in het Midden-Oosten). In andere gebieden (de communistische landen) vormen politie en krijgsmacht samen het instrument dat structureel geweld op grote schaal moet beheersen. De Verenigde Staten en hun bondgenoten hanteren een geweldsapparaat op basis van onder meer het zogenaamde militair-industrieel-intellectueel complex.

78 Al het voorgaande samen is op zichzelf een grote bedreiging voor mens en wereld. Maar deze vormen van gewelddadige machtsuitoefening en de feitelijke toepassing ervan, met name binnen politiestaten en door diverse landen die met elkaar in oorlog verkeren, worden overtroffen door de onvoorstelbare bedreiging die uitgaat van de ontwikkeling van moderne militaire geweldsmiddelen op onder andere nucleair gebied.

79 Terwijl dit stuk verschijnt, wordt het leven op verschillende plaatsen in de wereld bedreigd of aangetast door het gebruik van de meest afschuwelijke conventionele en chemische wapens. Brandhaarden van conventioneel geweld hebben zich na de Tweede Wereldoorlog voortdurend verplaatst. Locale oorlogen hebben in de afgelopen veertig jaar miljoenen mensen (militairen maar ook steeds meer burgers) van het leven beroofd of lichamelijk en geestelijk blijvend beschadigd.

80 Degenen die ons voortdurend voorhouden dat er nu toch maar zo'n kleine veertig jaar vrede is dankzij het nucleaire afschrikkingsevenwicht, hebben maar tot op zekere hoogte gelijk. Ze hebben weinig oog voor de morele kwaliteit van zo'n vrede, en zien niet in dat de grote mogendheden elkaar wél gewapenderwijs bestrijden, maar dan via andere landen.

81 Maar al zou er op conventioneel (en chemisch-bacteriologisch) terrein nauwelijks gewelddadige machtsuitoefening hebben plaatsgevonden (de werkelijkheid is dus omgekeerd), dan levert zowel het bezit van als de voortdurende bedreiging met het gebruik van kernwapens - ook door andere landen die over "de bom" beschikken - een verstoring van dit vredesbeeld op. Dit maakt tevens de zedelijke basis ervan tot een aanfluiting. Want al zou men er in slagen nimmer kernwapens te gebruiken, dat is de tol die ervoor moet worden betaald onaanvaardbaar hoog.
Door het feit dat de rijke landen (binnen NAVO en Warschaupact) voortdurend in een onvoorstelbaar omvangrijke wapenwedloop zijn verwikkeld, gaat een macht aan geld op aan onderhoud, verfijning en uitbreiding van het nucleaire (en conventionele) wapenarsenaal. Het zogenaamde SDI (Strategic Defense Initiative, "Star Wars") luidt een nieuwe en zowel voor de USA als de USSR bijna onbetaalbare fase in van technologisch onderzoek naar de mogelijkheden van anti-raket-systemen in de ruimte.

82 Doordat de rijke landen zoveel investeren in de bewapening en de wapenwedloop wordt een noodzakelijke economische herverdeling op wereldschaal tegengehouden. Bovendien heeft het een negatieve voorbeeldwerking op

derde wereld landen. Als derhalve ergens de gevolgen van gewelddadige machtsuitoefening zichtbaar zijn, dan is het daar waar reeds het bezit (en onderhoud) van diverse wapensystemen duizenden slachtoffers maakt, dagelijks, al vele jaren lang.

83

STELLINGEN

1 Het door geweld uitoefenen van macht, het vermogen om mensen te beperken in hun zelfbeschikking, staat op gespannen voet met de humanistische levensbeschouwing. Onder bepaalde omstandigheden kunnen geweld en macht beschouwd worden als een kleiner kwaad, dat noodzakelijk is om een groter kwaad te bestrijden. Grondige bezinning dient hieraan vooraf te gaan. Geweld is in ieder geval niet juist zolang er nog andere niet-gewelddadige, doelmatige middelen beschikbaar zijn. Een aantal humanisten verwerpen alle geweld als zinloos en principieel onjuist als middel om geschillen op te lossen.

2 Zowel bij de bezinning op geweld en macht als bij het zoeken naar mogelijkheden om zich tegen gewelddadige machtsuitoefening te verzetten, zal het Humanistisch Verbond samenwerking zoeken met geestverwanten. Het gaat hierbij zowel om verzet tegen het 'grote geweld' (militair wapengebruik, oorlog) als tegen het 'kleine geweld' (geweld binnen relaties, terrorisme, buitensporig politie-optreden).

3 Met de ontwikkeling van met name de kernwapens is een nieuwe toestand ontstaan. Het gebruik van deze wapens kan leiden tot de vernietiging van alle leven en is voor humanisten volstrekt onaanvaardbaar. Bovendien is het ontwikkelen en het bezit van kernwapens mede door de hoge kosten een belangrijke hinderpaal voor de noodzakelijke economische herverdeling in de wereld.

4 Het Humanistisch Verbond zal bijdragen aan vredesonderzoek en vredesactie, zoeken naar alternatieve methoden van conflictoplossing en -hantering, en zal vredesopvoeding en -onderwijs bevorderen.

5 Een gewetenskeuze voor algehele of gedeeltelijke geweldloosheid behoort te allen tijde gerespecteerd te worden. Indien dit niet gebeurt, zal het Humanistisch Verbond protest aantekenen en trachten daadwerkelijk steun te verlenen waar dit nodig of gewenst is.

12. POLITIEK

84 Onder een pluriforme samenleving verstaan wij in dit verband een samenleving met een verscheidenheid aan politieke en levensbeschouwelijke opvattingen, alsmede een verscheidenheid aan belangengroepen, een verscheidenheid die vrij tot uitdrukking mag komen.

85 De mogelijkheden om politiek actief te zijn behoeven niet beperkt te blijven tot het uitoefenen van het stemrecht en het deelnemen aan het werk van politieke partijen en vertegenwoordigende colleges. Ook het referendum en andere vormen van volksraadpleging kunnen goede mogelijkheden bieden.

86 Het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond heeft in februari 1986 een nota uitgebracht over burgerlijke ongehoorzaamheid. Daaruit volgt hieronder een relevante passage:
"Vanuit humanistisch oogpunt is burgerlijke ongehoorzaamheid niet onder alle omstandigheden te kenschetsen als onverantwoord en maatschappelijk onaanvaardbaar gedrag. Nogmaals erkennende dat de burger in kwestie zelf primair een zorgvuldige afweging tussen goed en kwaad maakt, zouden voor de gedachtenvorming de volgende criteria voor de beoordeling van de aanvaardbaarheid van burgerlijke ongehoorzaamheid in algemene bewoordingen gesteld kunnen worden:

a wetgeving en beleid komen niet tot stand in overeenstemming met essentiële waarden van de bevolking en democratische besluitvorming;
b wetgeving en beleid stuiten op fundamentele bezwaren van een deel van de bevolking, die een minderheid vormt, en daarmee is in de besluitvorming aantoonbaar te weinig rekening gehouden;
c reguliere, legale methoden van beïnvloeding en protest zijn tot het uiterste beproefd, maar hebben niet tot resultaat geleid;
d burgers komen door het genomen besluit te gehoorzamen in gewetensnood."

87 Een algemene klacht over het Nederlandse politieke bestel van de laatste jaren is, dat in de vertegenwoordigende lichamen steeds meer partijdiscipline aan de ene kant, en de noodzaak een regering of college aan de macht te laten aan de andere kant, in de plaats treden van een open discussie waarbij de zaken waarover gesproken zou moeten worden op hun eigen waarde worden beoordeeld. Het element van argumentatie en discussie in de politiek wordt zo in de verdrukking gebracht. Dat neemt niet weg, dat na beëindiging van de discussie een stemming tot een beslissing moet leiden.

Er is een spanningsverhouding tussen het terrein van de levensovertuiging en dat van de politiek. De politiek is gericht op het besturen van de samenleving, de levensovertuiging op de zingeving aan de relaties waarin de mens staat: de relatie van de mens tot de aarde en de kosmos, van mensen onder elkaar, en van de mens tot zichzelf. Die zingeving wordt bepaald door de waarden, waarvoor een bepaalde levensovertuiging kiest. Het besturen van de samenleving wordt aan die waarden getoetst èn put uit die woorden zijn inspiratie.

88 Ten aanzien van de politieke meningsvorming richt het Humanistisch Verbond zich op het doen van ethisch gefundeerde uitspraken. Andere elementen in de politieke meningsvorming zijn: ethisch gefundeerde uitspraken van anderen die afwijken van een humanistische ethiek, afwegingen van politieke machtsverhoudingen, posities van belangengroepen, financiële consequenties, enz. Ten aanzien van de politiek spreekt het Humanistisch Verbond zich

primair uit over - ethisch gefundeerde - principiële wenselijkheden en niet over de praktische uitvoering daarvan. Daarvoor bestaan meestal verschillende mogelijkheden en het is aan de politiek om de meest doelmatige uitvoering te bepalen. Tenzij in de uitvoeringsregeling door humanisten voorgestane principiële wenselijkheden worden geblokkeerd. Zo kan b.v. de wetgeving euthanasie toestaan maar met zoveel beperkende uitvoeringsbepalingen, dat het wettelijk toestaan in feite een farce is. Dan ziet het Humanistisch Verbond zich wel eens genoodzaakt te reageren op zaken, die ogenschijnlijk details in het politieke spel lijken.

89 Ten aanzien van de politieke uitspraken van het Humanistisch Verbond als organisatie zal ernstig rekening gehouden worden met de meningen van de overgrote meerderheid van de leden. Daarbij is geen enkel lid persoonlijk gebonden aan de mening die vanwege het Humanistisch Verbond wordt geponeerd. Duidelijk controversiële punten zullen in een daartoe passende vorm - ook maatschappelijk - tot uiting worden gebracht.

90 **stellingen**

1 Het Humanistisch Verbond kiest voor een democratische rechtsstaat die verankerd ligt in een pluriforme samenleving, de Grondwet en in de internationale rechtsorde.

2 Op grond van de wezenlijke verbondenheid van ieder individu met de samenleving mag van ieder individu een zelfstandige belangstelling voor de politieke besluitvorming worden verlangd.

3 Vanuit humanistisch gezichtspunt is het niet voldoende dat iedere staatsburger het formele recht heeft om deel te nemen aan de politieke besluitvorming. Daarnaast dient ook elke burger daadwerkelijk de mogelijkheid te hebben politiek actief te zijn.

4 Burgerlijke ongehoorzaamheid, gezien als politiek actiemiddel, is alleen aanvaardbaar in het geval van ernstige tekortkomingen in het functioneren van de politieke besluitvorming. Daarbij dient geweldpleging achterwege te blijven.

5 Vanuit humanistisch gezichtspunt zou een juiste politieke orde er een zijn waarin beslissingen primair genomen worden op basis van argumenten en pas secundair op basis van macht. Het Humanistisch Verbond acht het gewenst dat het element van de redelijke discussie in de politieke menings- en besluitvorming meer gewicht gaat krijgen.

6 Het Humanistisch Verbond neemt niet deel aan de georganiseerde politieke machtsvorming. Het wijst politieke partijvorming die is gebaseerd op levensovertuiging af, omdat daardoor onvermijdelijk alle overwegingen die leiden tot een politieke mening, niet evenredig tot hun recht komen. Een bepaalde interpretatie van levensbeschouwelijke argumenten krijgt daarbij een onevenredige zwaarte en wordt dikwijls als een onbespreekbaar argument gebruikt.

7 De aanvaarding van het beginsel van de scheiding van kerk en staat neemt niet weg dat de overheid een randvoorwaardenscheppende bijdrage dient te leveren aan de mogelijkheden waaronder levensbeschouwelijke organisaties kunnen functioneren, evenwel zonder daarbij enige inhoudelijke verantwoordelijkheid op zich te nemen.

8 Het besturen van de samenleving impliceert wetgeving die consequenties heeft voor de persoonlijke levenssfeer. Daarbij geldt dat de persoonlijke levenskeuze steeds gerespecteerd dient te worden met inachtneming van de belangen van andere individuen.

9 Het Humanistisch Verbond staat een politiek voor die is gericht op het realiseren van de Grondwet en de mensenrechtenverdragen.

13. RECHT

91 In de eerste twee onderstaande stellingen wordt de dubbelzinnigheid van het recht tot uitdrukking gebracht. Recht is niet zonder meer goed, of zonder meer slecht. Recht is niet hetzelfde als gerechtigheid. Humanisten zullen echter ook niet alles waartoe een overheid dwingt, "recht" noemen. Waar de redelijkheid ontbreekt (zoals in een theocratische of een fascistische staat), is geen sprake van recht. Met dwang, en dus met recht, dient men zuinig te zijn. Niet alles wat redelijk lijkt, moet dwingend worden opgelegd. Zo is het een waardevolle traditie om wetenschappelijke inzichten niet dwingend voor te schrijven. Er zijn andere middelen om de idealen van het recht te bereiken. Vaak verdienen die andere middelen de voorkeur, omdat de dwang van het recht juist een bedreiging kan zijn voor die idealen. Zo zal een verbod op sex met jeugdigen (wellicht bedoeld om hun zelfbeschikking te beschermen) als effect kunnen hebben dat hun zelfbeschikking aangetast wordt: zij zijn niet meer vrij om sex met ouderen te hebben.

92 Wanneer de dwang van het recht werkelijk nodig is, zal die dwang aan bepaalde eisen moeten voldoen om aanvaardbaar te zijn. In de derde stelling worden vier belangrijke kwaliteitseisen genoemd waaraan de invoering, de handhaving en de toepassing van rechtsregels zijn onderworpen. Uit deze vier vloeien verdere eisen voort: deugdelijke en tijdige bekendmaking, verbod van terugwerkende kracht, leesbare formuleringen, motivering van besluiten, openbaarheid, verbod van willekeur. Veel van deze eisen zijn (onder meer als beginselen van behoorlijk bestuur) al verankerd in het Nederlandse recht. Vaak zijn zij echter nog niet optimaal uitgewerkt en doorgevoerd. Dat is niet alleen een verantwoordelijkheid van juristen.
Dat het recht iets voorschrijft, ontslaat mensen niet van hun verantwoordelijkheid voor hun daden. Nieuwe en oude rechtsregels spreken nooit vanzelf. Daarom worden in stelling vier niet alleen voor invoering maar ook voor handhaving en toepassing van rechtsregels goede argumenten geëist. Nu leert de ervaring dat mensen elkaar niet altijd kunnen overtuigen (ook al omdat men het niet eens kan worden over wat "goede" argumenten zijn)

93 De meerderheidsregel is een praktische, maar riskante oplossing voor dit probleem. Daarom mag een meerderheid (of een vertegenwoordiger van de meerderheid, zoals men een bestuurder of rechter zou kunnen noemen) zich niet zo maar op de meerderheidsregel beroepen. Voorwaarde is, dat de meerderheid (en liefst ook de minderheid) ervan overtuigd is dat een vrije discussie heeft plaatsgevonden waarin redelijke argumenten een minderheid niet hebben kunnen overtuigen. En zelfs als dat het geval is, zal de meerderheid niet alleen met de rechten, maar ook met de wensen en belangen van de minderheid rekening moeten houden. Zo zal een parlementaire meerderheid die euthanasie wil legaliseren, rekening moeten houden met minderheden die principiële bezwaren tegen euthanasie hebben. Bijvoorbeeld door artsen niet te verplichten tot actieve medewerking aan euthanasie.

94 Dat het recht niet ontslaat van verantwoordelijkheid, geldt volgens stelling vijf ook ten aanzien van de rechten van de mens. Wanneer het recht op vrijheid en gelijkheid gerespecteerd wordt (iets wat ook in Nederland niet altijd het geval is), wil dat nog niet zeggen dat het ideaal van de menselijke zelfbeschikking (of van medemenselijkheid of gerechtigheid) is bereikt.

95 In stelling zes wordt aangegeven dat niet alleen de binnenlandse, maar ook de internationale verhoudingen onderworpen dienen te zijn aan de fundamentele beginselen van het recht. Deze internationale rechtsorde dient zo mogelijk

zonder geweld te worden gerealiseerd. In extreme gevallen zal echter militair ingrijpen onder verantwoordelijkheid van de Verenigde Naties aanvaardbaar kunnen zijn.

96 Stelling zeven gaat in op een ingrijpende vorm van juridische dwang: het strafrecht. Hiermee zal daarom nog zuiniger moeten worden omgegaan dan met het recht in het algemeen. Alternatieven voor straf verdienen de voorkeur. Door middel van voorlichting, oplettendheid, medemenselijkheid, begeleiding van jeugdigen, en een eerlijke verdeling van rijkdom kan veel grote en kleine criminaliteit voorkomen worden. Voorkómen van criminaliteit is niet slechts een verantwoordelijkheid van de overheid.
Op degene die het strafrecht toch wil inzetten, rust een extra zware bewijslast: is er echt geen alternatief? Bij het hanteren van het strafrecht zal men de sanctie zorgvuldig moeten kiezen. Vooral vrijheidsstraffen blijken vaak averechts te werken: de kans dat de veroordeelde opnieuw strafbare feiten pleegt, neemt er veelal door toe. Ook het slachtoffer is niet gebaat bij opsluiting van de dader. Daarom verdienen alternatieve sancties (waarbij de veroordeelde voor slachtoffer of maatschappij nuttige werkzaamheden verricht) de voorkeur.

97 Zo wordt ook een groter beroep gedaan op de verantwoordelijkheid van de dader; in plaats van uitstoting wordt gelegenheid gegeven tot resocialisatie. De doodstraf en de levenslange gevangenisstraf ontkennen de eigen verantwoordelijkheid en het vermogen tot onderscheidend oordelen volledig. Reeds om die reden dienen deze absolute straffen verworpen te worden.

98 In de stellingen acht tot met twaalf worden de voorgaande algemene gezichtspunten toegepast op enkele actuele wezenlijke problemen. Redelijke argumenten om de strafbaarstelling van seks met jongeren of van hulp bij euthanasie volledig te handhaven, ontbreken. Het gelijkheidsbeginsel eist dat een einde wordt gemaakt aan de bevoorrechte (en in sommige opzichten achtergestelde) positie van gehuwden in vergelijking met alleenstaanden en andere ongehuwden en aan de bevoorrechte positie van de christelijke godsdiensten boven andere levensovertuigingen. Het recht moet de mogelijkheden voor jongeren om zelf over de inrichting van hun leven te beschikken verruimen. Ook aan mensen die een zachte dood willen sterven, of die hun relatie op eigen wijze willen vormgeven, komt een recht op zelfbeschikking toe. Het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer en het beginsel dat macht gecontroleerd moet kunnen worden, eisen wettelijke garanties inzake persoonsregistraties.

99 **STELLINGEN**

1 Recht bevat zowel elementen van redelijkheid en billijkheid, als elementen van dwang en geweld. Met redelijkheid moet men royaal zijn, en met dwang moet men zuinig zijn.

2 Het recht is een middel - maar niet het enige - om menselijke zelfbeschikking te beschermen of medemenselijkheid te bevorderen. Het recht kan echter ook een bedreiging vormen voor medemenselijkheid en zelfbeschikking.

3 De dwang van het recht moet voorspelbaar en begrijpelijk, controleerbaar en redelijk zijn. Bij de handhaving van het recht moet met gelijke maten worden gemeten.

4 Rechtsregels zijn nooit vanzelfsprekend. Wie een rechtsregel in wil voeren of in stand wil laten, of de naleving van een regel wil afdwingen, zal daar-

voor goede argumenten moeten hebben. Wanneer redelijke argumenten in een vrije discussie niet iedereen overtuigen, mag een meerderheid zonodig beslissen. Daarbij dient die meerderheid de rechten van de minderheid te respecteren en rekening te houden met de wensen en de belangen van die minderheid.

5 Het verbod van discriminatie, het recht op vrije meningsuiting, het recht op een vrije persoonlijke levenssfeer en de andere in Grondwet en internationale verdragen vastgelegde mensenrechten zijn slechts een minimumgarantie van de menselijke zelfbeschikking; dat iets niet in strijd is met de rechten van de mens, betekent nog niet dat het goed is.

6 Gestreefd wordt naar een internationale rechtsorde die gebaseerd is op het non-discriminatiebeginsel, de individuele vrijheden, en een eerlijke verdeling en instandhouding van de rijkdommen van de aarde.

7 Voorkómen is beter dan bestraffen. Het voorkómen van onrecht is ieders verantwoordelijkheid. Als straf werkelijk nodig is, wordt de voorkeur gegeven aan een sanctie (zoals dienstverlening) waar zowel de dader en het slachtoffer, als ook de rest van de maatschappij wat aan heeft. Daarom moet de positie van het slachtoffer in de verschillende fasen van het strafproces versterkt worden. Daarom ook moet de duur van vrijheidsstraffen zoveel mogelijk worden beperkt en worden de doodstraf en de levenslange gevangenisstraf verworpen. Sancties mogen niet zwaarder zijn dan het (vermoede) onrecht. Mensen moeten niet te lang op hun recht of hun straf hoeven te wachten.

8 Ook minderjarigen moeten zoveel mogelijk de rechten krijgen die nodig zijn om hun leven naar eigen inzicht in te richten. In dit verband dient de strafbaarheid van seksuele handelingen met personen jonger dan 16 jaar opgeheven te worden, voorzover die handelingen door de jongere gewenst worden. Volwassenen die relaties met jongeren onderhouden, dienen zich bewust te zijn van hun bijzondere verantwoordelijkheden ter versterking van het zelfbeschikkingsrecht.

9 Het recht om te leven en om een zachte dood te sterven wordt erkend. Het zorgvuldig verlenen van hulp bij beëindigen van ernstig lijdend leven dient niet strafbaar te zijn. Het uitgangspunt in de wetgeving dient het individu te zijn, ongeacht de aard van eventuele relaties. De wetgever moet er wel rekening mee houden dat mensen soms verantwoordelijkheden voor elkaar of voor anderen op zich nemen. Een dergelijke verantwoordelijkheid dient echter niet het automatische wettelijke gevolg te zijn van het samen in een huis wonen.

10 Het uitgangspunt in de wetgeving dient het individu te zijn, ongeacht de aard van eventuele relaties. De wetgever moet er wel rekening mee houden dat mensen soms verantwoordelijkheden voor elkaar of voor anderen op zich nemen. Een dergelijke verantwoordelijkheid dient echter niet het automatische wettelijke gevolg te zijn van het samen in een huis wonen.

11 In wettelijke regelingen en openbare beroepscodes dienen waarborgen te worden opgenomen tegen misbruik van de registratie van persoonlijke gegevens. Ieder dient inzage te kunnen hebben in de over hem of haar vastgestelde gegevens, en het recht te hebben feitelijke onjuistheden te verbeteren. De overheid heeft een bijzondere verantwoordelijkheid om misbruik van de registratie van levensbeschouwelijk gevoelige gegevens te voorkomen.

12 De overheid dient met inachtneming van het non-discriminatiebeginsel ruimte te laten voor levensbeschouwelijke pluriformiteit. De woorden "bij de gratie Gods" en andere verwijzingen naar "God" dienen niet langer gebruikt te worden in van de overheid afkomstige stukken.

14. MENSENRECHTEN EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

100 Zelfbeschikking en verbondenheid zijn onlosmakelijk met elkaar verweven. Ons zelfbeschikkingsrecht kan niet blijvend gewaarborgd worden zonder dat van anderen te waarborgen. Het is in ons welbegrepen eigenbelang de gerechtvaardigde belangen van anderen te respecteren. Dat betekent niet dat onze cultuur aan derde wereld landen wordt opgedrongen. Het houdt in dat wij binnen de randvoorwaarde van het menselijk zelfbeschikkingsrecht andere culturen zodanig daadwerkelijk helpen dat zij beter in staat zijn zelf op menswaardige wijze vorm te geven aan hun eigen bestaan. Deze humanistische benadering van ontwikkelingssamenwerking houdt bijzondere aandacht in voor de versterking van mensenrechten in ontwikkelingslanden.

101 **STELLINGEN**

1 De inrichting van een maatschappij is volgens een humanistisch mens- en wereldbeeld gebaseerd op de redelijke wil van haar leden en op eerbied voor elk individu, uitgaande van een rechtvaardige verdeling van kansen en rechten.

2 Deze verdeling stoelt allereerst op een vergaande handhaving van de burgerlijke rechten en vrijheden, zoals het recht op vrije meningsuiting, organisatie en vergadering. De maatschappij in humanistische visie kent verder een streven naar actieve participatie van allen.

3 De lijn die loopt tussen de humanistische denkbeelden over menselijke waardigheid, sociale verbondenheid en rechtvaardigheid, wordt doorgetrokken als het gaat om sociale, economische en culturele rechten voor individuen en gemeenschappen.

4 Een te grote tegenstelling tussen verschillende individuen, groepen, gemeenschappen of volken, wat betreft levensomstandigheden en ontwikkelingskansen (zoals deze zich thans met name op mondiaal terrein schril aftekent), is daarom niet acceptabel. Speciale aandacht voor ontwikkelingslanden, en daarbinnen de armsten, is noodzakelijk.

5 Van humanisten en humanistische organisaties mag daarom worden verwacht en gevraagd dat zij zich inspannen voor een leniging van de ergste nood op de korte termijn, maar daarnaast ook voor het bevorderen op langere termijn van een rechtvaardiger verdeling van de rijkdommen in de wereld, en van de kansen op ontwikkeling, scholing en dragelijke levensomstandigheden voor individuen en de groepen waarin zij zijn georganiseerd.

6 Naar humanistische overtuiging zal daarbij de relatie met de ontwikkelingslanden gebaseerd moeten zijn op het beginsel van zelfontwikkeling en solidariteit. Deze solidariteit leidt allereerst tot het opzetten van projecten gericht op het verzekeren van voldoende bestaansmogelijkheden voor een ieder, maar in wezen behoort ontwikkelingssamenwerking daarin niet te blijven steken.

7 De voorsprong van de geïndustrialiseerde landen mag niet als onaantastbaar worden verdedigd. Een geleidelijke herstructurering zal zowel in de eerste, de tweede als de derde wereld nodig zijn en niet alleen op economische

motieven moeten zijn gebaseerd, maar ook op de hierboven aangeduide beginselen voor een rechtvaardiger samenleving.

8 De Nederlandse ontwikkelingshulp moet minimaal 1,5% van het Netto Nationaal Inkomen blijven bedragen; en mag niet uitsluitend en zonder meer worden aangewend om de relatie met en de positie van ontwikkelingslanden te verbeteren. Verbetering van de positie van de armen in die landen dient daarbij voorop te staan.

15. EMANCIPATIE

Uitgangspunt is dat mensen in staat gesteld worden zélf zin te geven aan hun bestaan, dat op zich genomen noch zinvol noch zinloos is maar zinvol gemaakt kan worden. Emancipatie is het zich bewust worden van het feit dat mensen dikwijls de gevangenen zijn van vastliggende waarden, normen en rollenpatronen zonder dat dit noodzakelijk is. Mensen maken samenlevingen waarin zij zichzelf en anderen onnodige beperkingen opleggen, beperkingen die (mits op doeltreffende wijze aangepakt) omgezet kunnen worden in mogelijkheden tot vrijere vormgeving van het menselijk bestaan. 102

Het vernieuwende element in emancipatie zit vooral in het doorbreken van vanzelfsprekendheden. Door te laten zien dat het anders kan, worden mensen geconfronteerd met het feit dat ook zij zelf hun leven anders zouden kunnen inrichten. Hierdoor wordt bewuster denken en handelen bevorderd. 103

Het is van wezenlijke betekenis dat de verwantschap tussen de verschillende emancipatiebewegingen duidelijk wordt. Juist door de samenhang te doorzien, worden oude en nieuwe vormen van hokjesdenken doorbroken. 104

Emancipatie kan per definitie niet door de overheid afgedwongen worden, maar zij kan wel de emancipatieprocessen stimuleren door de nodige voorwaarden te scheppen, en in ieder geval belemmeringen zoals discriminatie op te heffen. 105

Het grote gevaar van vernieuwings- en bevrijdingsbewegingen is dat oude vormen van verstarring en onderdrukking door nieuwe vormen worden vervangen. Dit is een fundamenteel punt van kritiek van sommige zichzelf antihumanistisch noemende filosofen. Het is echter kenmerkend voor het humanisme dat het er naar streeft het menselijk zelfbeschikkingsrecht te versterken in plaats van oude "gevangenissen" door nieuwe te vervangen. Juist door de indruk te wekken dat alle vernieuwing en bevrijding fundamenteel onmogelijk zou zijn, houdt men mensen gevangen in hun (onterecht) gevoel van moedeloosheid. Tussen enerzijds moedeloosheid en anderzijds ongefundeerd geloof in gemakkelijk of vanzelf te bereiken veranderingen ligt het met feiten rekening houdende streven naar een meer menswaardige maatschappij. Het gaat daarbij niet alleen om de goedheid der bedoelingen, maar ook om de vraag of de feitelijke gevolgen in de juiste richting gaan. 106

De overheid mag tegenstanders van emancipatie, zoals sommige confessionele instellingen, niet subsidiëren, aangezien zij daarmee in strijd met artikel 1 van de Grondwet zou handelen (het non-discriminatiebeginsel). 107

STELLINGEN

108

1 In emancipatiebewegingen kunnen mensen zichzelf en anderen in staat stellen zélf zin en vorm te geven aan hun bestaan en zich te bevrijden van vastliggende structuren, waarden, normen en rollenpatronen waarin zij gevangen zitten.

2 Emancipatiebewegingen hebben een vernieuwende invloed op de maatschappij omdat zij verstarde vanzelfsprekendheden in onze cultuur doorbreken, omdat zij iedereen stimuleren bewuster na te denken en te handelen, en omdat zij de maatschappelijke pluriformiteit bevorderen en daardoor bijdragen tot bewuster kiezen bij het vorm geven aan het eigen bestaan.

3 Het Humanistisch Verbond voelt zich nauw verwant met emancipatiebewegingen gericht op zelfbeschikking en ziet zichzelf als een punt van bezinning en bevordering van samenhang ten behoeve van deze bewegingen. De specifieke humanistische inbreng is gelegen in het uitgangspunt dat verstarde patronen en structuren door mensen gemaakt zijn en dat deze verstarring ook door mensen doorbroken kan worden. Zonder zich daarvan bewust te zijn kunnen mensen elkaar gevangenen houden, terwijl zij elkaar ook zouden kunnen bevrijden.

4 Het menselijk zelfbeschikkingsrecht, dient versterkt te worden. De overheid en maatschappelijke organisaties moeten daartoe op actieve wijze een voorwaardenscheppende rol vervullen. Het non-discriminatiebeginsel en de fundamentele vrijheden dienen uitgewerkt te worden in wetgeving, overheidsbeleid en rechtspraak. De overheid mag niet meewerken (bijvoorbeeld door subsidiëring) aan discriminerende activiteiten. Discriminatie dient wettelijk verboden te worden.

5 Historisch gegroeide machtsposities die het zelfbeschikkingsrecht van in het bijzonder vrouwen, homoseksuelen, ongehuwden, gekleurden, jongeren, ouderen, gehandicapten en ongodsdienstigen aantasten, dienen niet te worden omgezet in nieuwe machtsposities maar moeten worden veranderd in grotere vrijheid en verantwoordelijkheid voor iedereen. Positieve discriminatie van achtergestelde groepen is alleen dan gerechtvaardigd, als zij bijdraagt tot een structureel eerlijker verdeling van mogelijkheden tot uitoefening van zelfbeschikkingsrecht en wanneer geen andere middelen beschikbaar zijn om dat te bereiken.